

ილინა ვაუნიანობია

ილინა ჭაპჭაპაძე

(მედიკოსი)

საბჭოთა კავშირის მუხრანის
თბილისი 1937

იონა მეუნარია

ნანახი და განაგონი იღიას ცხოვრებირამ

4577

სოლ. ცაიშვილის
რედაქციით და შენიშვნებით.

სამეგრელოს მუზეუმი
თბილისი 1937

ტექნ. რედაქტორი }
კორექტორი } უ. ჯაყელი

მთავლიტის რწმ. № 10514

შეცვეთის № 1613

ტირაჟი 3.000

საქ. კ. პ. (ბ) ც. კ. გ-ბა „ზარია ვოსტოკას“ სტამბა

„ილია ბრიგოლის - ძე ჭავჭავაძე — ქართველი მწერალი და საქართველოს მე-19 საუკუნის მემორანდუმების ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის უაღრესად პოპულარული საზოგადო მოღვაწე“.

(გაზ. „პრავედა“ 1936 წ. № 244)

წინასწარმოცხადების მახარება

წინამდებარე წიგნი — „წინასწარ და განაგონი
ილიას ცხოვრებამ“ ხელნაწერის სახით ინახებო-
და მწერალ იონა მეუნარგიას არქივში, რომლის
უმეტესი ნაწილი დატულია სამეგრელოს მხარეთ-
მცოდნეობის მუზეუმში.

მუზეუმს განზრახული აქვს იონა მეუნარგიას
ყველა საარქივო მასალის შეკრება და აგრეთვე მი-
სი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის კაბინეტის მოწყობა.

მუზეუმი თავიდანვე ისახავდა მიზნად გა-
დაერჩინა დაღუპვისაგან სამეგრელოს ყოფილი მთავ-
რის სასახლეში და სოფლად ოჯახებში გაფანტული
ჩვენს კუთხის ძველი ყოფა-ცხოვრების კულტურისა
და ხელოვნების დამახასიათებელი ნაშთები, კლასი-
ციკლი ურთიერთობის მაჩვენებელი ექსპონატები და
სხვ.

ამ ხრით ბევრი საყურადღებო მუშაობა უკვე
ჩატარებულია.

გარდა სხვადასხვაგვარი ნივთის და საყოფა-
ცხოვრებო ექსპონატებისა მოპოვებულია დიდძალი
კოლექცია როგორც ისტორიული ისე წინასწარმოც-
ხადების ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი
სხვადასხვაგვარი ნივთები, არქეოლოგიური ნაშთე-
ბი, ისტორიულ პირთა და გამოჩენილ ქართველ
მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა სურათები,
ხელნაწერები, და სხვა საარქივო მასალები.

დღემდე არ ხდებოდა ამ მასალების დამუშა-
ვება და ფართო მასებში პოპულარიზაცია. დღეს კი,
როდესაც მსოფლიო მუშათა კლასის საყვარელი ბე-
ლადის დიდი სტალინის ხელმძღვანელობით პარ-

ტიისა და ხელისუფლების მიერ ფართოდ იქნა გაშლილი ფრონტი—ისტორიის, კლასიკოს მწერალთა მემკვიდრეობის და საერთოდ კულტურისა და ხელოვნების მოღვაწეთა შესწავლისათვის ბრძოლაში, საქ. გ. ბ. (ბ) ზუგდიდის რაიკომმა სადირექტივო ორგანოების მითითებათა საფუძველზე, მუზეუმის წინამძღვარსა და მთელი რიგი ამოცანებისა, პირველ რიგში დამუშავება და გამორცემა მუზეუმში დაცული საარქივო მასალებისა.

ამ მასალებს შორის თვალსაჩინო მნიშვნელობისა და ისტორიული ღირებულებისაა: წერილობითი დოკუმენტები, მოგონებანი და ფოლკლორული მასალა კერძოდ, უტუ მიქავას პეტაურობით სამეგრელოს გლეხთა აჯანყების შესახებ 1857 წ. და იონა მეუნარგიას ეს აღნიშნული არქივი, რომელიც შეიცავს უმთავრესად ქართველ მწერალ-მოღვაწეთა ბიოგრაფიულ მასალებსა და მიწერ-მოწერას მათთან.

ამ არქივებში ბევრი ისეთი მასალები მოიპოვება, რომელიც დღემდე არ გამოქვეყნებულა და მკითხველი საზოგადოებისათვის უცნობია.

ამ მიმართულებით მუზეუმმა უკვე გადადგამა ნაბიჯები. პირველ ნაბიჯია ი. მეუნარგიას ხელნაწერებიდან გამორცემული: „ალექსანდრე ჭავჭავაძე“ და ეს წიგნი—„ნანახი და განაცონი ილიას ცხოვრებიდამ“, ორივე სოლომონ ცაიშვილის რედაქციით და შენიშვნებით.

დასახულია აგრეთვე შექმნა მუშაობის გეგმა—მუზეუმში დაგროვილ დოკუმენტურ, ფოლკლორული მასალებისა და პირველ რიგში იონა მეუნარგიას არქივში დაცულ ხელნაწერების სრულად გამორცემის შესახებ.

რამდენიმე უენიშვნა

ვისაც ი. მეუნარგიას შრომები (ვგულისხმობ მწერალთა ბიოგრაფიებს) წაუკითხავს, გაეცნობოდა, თუ რა დაწვრილებით გადააღებდა ხოლმე ის ქალაქდზე იმ ფაქტებს, რომლებიც მას ამათუიმ მწერლის შესახებ ჰქონდა დაგროვილი თავისი უბის წიგნაკში, როგორც თვითონ უწოდებს, „სამახსოვრო წიგნში“.

საფრანგეთის მე-19 საუკუნის კულტურაზე აღზრდილმა, საფრანგეთის უდიდესი მწერლის ვ. ჰიუგოს მეგობარმა ი. მეუნარგიამ სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე, გარდა „ვეფხისტყაოსანზე“ მუშაობისა, ეს სრულიად უცხო და ჩვენი სალიტერატურო ცხოვრებისათვის მეტად უჩვეულო დარგი — მწერალთა ბიოგრაფიების კვლევა აირჩია. ქართულ მწერლობაში ასეთი ტრადიციაც კა შემუშავდა: თუ რომელიმე მწერლის სრულ თხზულებათა გამოცემა განიზრახებოდა, ბიოგრაფიის შედგენისათვის უსათუოდ იონას მიმართავდნენ, რის დასადასტურებლად არა ერთი და ორი პირადი ბარათი მოიპოვებდა მის არქივში — ამადაამ მწერლის თხზულებას ვსცემთ, ბიოგრაფიის შედგენა თქვენ დაგვეალათო და სხვა (მაგალ., ნ. ბარათაშვილზე, ი. მაჩაბელზე, გ. ჭალადიდელზე ვ. ორბელიანზე და სხვ.).

ეს ხელნაწერი „ნ ა ნ ა ხ ი და გ ა ნ ა გ ო ნ ი ი ლ ი ა ს ც ხ ო ვ რ ე ბ ი და მ“ ილიას სრულ ბიოგრაფიას არ წარმოადგენს; ეს უფრომასალაა ბიოგრაფიისათვის — მეტად ძვირფასი, უტყუარი და საინტერესო მასალა, რადგან მეუნარგია მისებური სიღინჯით „ნაქუჩებ“ ფაქტებს თავისი „სამახსოვრო წიგნიდამ“ გვაცნობს. თვითონაც ხომ ამბობს „...მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ, ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თითონ ილიასაგან გამიგონია, ან მის თანამედროვეთაგან მსმენია, ან თითონ ჩემის თვალით მიწაბნავს და ამიტომ ჩემს ნანახს და განაგონს ილიას ცხოვრებიდამ მე აქ მხოლოდ დაახლოებით ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვწერ. მე ხომ

მეწვრილმანე ვარ ქართულის მწერლობისა და თუ ჩემგან შეკრები-
ლის წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი, ზოგიერთ შემთხვე-
ვაში მაინც, ნათლად დაჯანახეთ, ჩემს ვალს ქართულს მწერლობაში
მოხდითად მივიჩნევ“-ო.

ასეთი „წვრილმანები“ საკმაოდ მსხვილ ღირებულებათა შემ-
ცველია მწერალთა ცხოვრების შესასწავლად. აქ ჩვენ ვნახავთ ილიას
სტუდენტს, საზოგადო მოღვაწეს, სახელმწიფო მოხელეს, ბანკის
თავმჯდომარეს, მემამულეს, რედაქტორს; ილიას ოჯახში, შინაურო-
ბაში; ილიას ხასიათს და სხვა, რაც არ შეიძლება კარგად არ ცო-
დნოდა ი. მეუნარგიას, როგორც ილიას გახეთის „ივერიის“ უახლოეს
თანამშრომელს (რაც ჩანს ილიას იმ კერძო წერილიდან, რო-
მელიც მას ი. მეუნარგიასათვის მიუწერია 1885 წლის 20 დე-
კემბერს. წერილი იხ. მე-33 გვ.) და ქართველთა შორის წ.-კ. გამ. საზ-
ბის მდივანს.

სამწუხაროდ, მასალა ილია—პოეტზე, მწერალზე, ამ მოგონე-
ბებში ძუნწადაა წარმოდგენილი, ხოლო ილიას მსოფლმხედველო-
ბაზე სრულებით, არაფერია ნათქვამი.

ი. მეუნარგიას არ უყვარდა ყურმოკრულის, საექვო ნათქვამის
და განაგონის ერთთავად დაჯერება და ჩაწერა, გავრცელებულ
შეხედულებათა შეუმოწმებლად მიღება. მწერალს პირადად ეცნობო-
და, უახლოვდებოდა, მის ცხოვრებას კვალდაკვალ სდევდა, ამისთვის
ყოველ წუთში მხად ჰქონდა უბის წიგნაკი და ფანქარი. მწერლის ყო-
ველ შეხვედრას იყენებდა, არც ერთ წუთს არ ჰკარგავდა უშედე-
გად, თუ რას იტყოდა ესათუის მწერალი ამათუიმ საკითხზე
პიროვნებაზე, ნაწარმოებზე, თავის-თავზე თუ სხვა რამეზე და რო-
გორ იტყოდა, რამდენად მნიშვნელოვანი და საზოგადოებრივი ხა-
სიათის მატარებელი იქნებოდა ეს თქმა, რა ფორმებში გამოხატავდა
მას შიქმელი და სხვ. ყველაფერი ეს იმ ნახსენებ „სამაჩსოვრო
წიგნში“ შედიოდა, იქ იწერებოდა, ყალიბდებოდა, ზოგს ნაკვესის,
ზოგსაც მომხდარი ფაქტის სახე ეძლეოდა, და ამგვარად მდიდრ-
დებოდა და ივსებოდა ეს წიგნაკი.

„ნანახი და განაგონი“ არსებითად მოგონებაა ილიაზე, რო-
გორც ამას თვითონ მეუნარგია უწოდებს და არა ბიოგრაფია. ილიას
ბიოგრაფიის შედგენა მას განზრახული ჰქონდა „შემდეგში, როცა მე
მიყვავი ხელი ორბელიანის, ბარათაშვილის, გ. ერისთავის და სხვათა

ცხოვრების აღწერას. მე ყოველ შეყრაზე ილიას ზეჟურებდი, როგორც მსხვერპლს, „მუშტორის თვალით“, და როცა იმისაგან მოუდიოდდი შინ, მის ნალაპარაკებს ეწერდი ჩემს „სამახსოვრო წიგნებში“, — წერს თვით ი. მეუნარგია ამავე შრომაში. ცხადია, აქ გამომქლავნებულია, რომ მას განზრახული ჰქონდა ილიას ვრცელი ბიოგრაფიის შედგენა, სამისოდ დაგროვილი ჰქონდა: მასალა, პირველი წყაროები, რომლებიც მის სამახსოვრო წიგნებს ამშვენებდნენ და რომლებიდანაც მან სახელდახელოდ ამოსწერა ჩვენ წინ მდებარე ფურცლები, მოგონებათა სახით ქუთაისში გამართულ ილიას საღამოზე წასაკითხად. დანარჩენი, რაც ბიოგრაფიისათვის სისრულის მიმცემად, მისთვის აუცილებლად და დამამშვენებლად მიაჩნდა, როგორც თვითონ აცხადებს, დასტოვა იმ სამახსოვრო წიგნაკებში, რომელთა კვალი გარდა თითო-ორი გვერდის ნაფლეთისა, მის არქივში (რომელიც სამეგრელოს მუზეუმშია დაცული), არა ჩანს ხელნაწერი, როგორც თვით ავტორის ხელით სქოლიოდ მიწერილი გვაცნობებს, წაკითხულია მოხსენებად ფოთსა და ქუთაისში 1903 წელს ილიას საღამოზე.

ცხადია, ეს ის ხელნაწერი ან ლექციაა, რომელსაც შემდეგ ი. გოგებაშვილი გამოეხმაურა პრესაში და თავისი რჩეული ნაწერების პირველ ტომშიც კი შეიტანა: „ილიას მეორედ მოკვლის განზრახვა“-სა და „მეუნარგიას ცოლები ილიას შესახებ“-ის სათაურებით. თუ რამდენად არის ცოლები ამ მოგონებაში მოყვანილი ფაქტები, ამას მიუდგომელი და დაკვირვებული მკითხველი იტყვის, როცა ი. მეუნარგიას ქვემოთყვანილ მოგონებებს გაეცნობა.

როგორც ვთქვით, ეს მოგონებანი მეუნარგიას 1908 წ. 27 ოქტომბერს ქ. ქუთაისში გამართულ ილიას საღამოზე წაუკითხავს. აღნიშნული საღამო კორესპონდენტს გაზეთ „ალში“ გაუშუქებია. ამ კორესპონდენტის საფუძველზე ჩვენს დიდს პედაგოგს და საზოგადო მოღვაწეს ი. გოგებაშვილს მეტად მკაცრი ხასიათის სტატიები დაუწერია,* საცა იგი დიდ გულისწყრომას გამოსთქვანს მისი ძველი მეგობრის იონა მეუნარგიასადმი (ხელთა გვაქვს ი მეუნარგიას და ი. გოგებაშვილის მიწერ-მოწერიდან რამდენიმე ბარათი, საიდანაც მათი მეგობრული ურთიერთობა ირკვევა).

* იხ. ამ წიგნის დამატება გვ. მე-55--58

ი. გოგებაშვილს, რომ შემთხვევა ქონოდა ეუნარგიას ამ რეფერატის მოსმენისა ან წაკითხვის, მის ასეთ აღშფოთებას ადგილი არ ექნებოდა. რაც გოგებაშვილს მეუნარგიას ქორებად მიაჩნია, არსებითად კორესპონდენტის ქორები, რასაც ილია ჭავჭავაძის პიროვნებისადმი თაყვანისცემით გატაცებული ი. გოგებაშვილი შეცდომაში შეყავს. ამას ადასტურებს თვით გოგებაშვილის შემდეგი სიტყვები: „რუსეთსა და ევროპაში ჩვეულებად აქვთ:—გამოჩენილი მწერლების შესახებ არ გამოაქვეყნონ ნათი კერძო ცხოვრების ნაკლულეფანებანი“—ო და მოყავს მთელი რიგი უარყოფითი ფაქტებისა, ისეთი დიდი ადამიანების კერძო ცხოვრებიდან, როგორც არიან: კრილოვი, პუშკინი, ლერმოლოვი, ბაირონი და სხვ.

გოგებაშვილის ეს სიტყვები მისივე დებულებას საწინააღმდეგო მოსახრებას ადასტურებს; აბა საიდან გაიგებდა ი. გოგებაშვილი აქ მოხსენებულ დიდ ადამიანთა იმ უარყოფით მხარეებს თუ კი ისინი გამოუქვეყნებელი იქნებოდა?

გოგებაშვილი ხომ თვითონ ამტკიცებს: ილია, როგორც ჭკუიანი და დინჯი ადამიანი ბანქოში ფულს არ აგებდა, არამედ იგებდაო. მაშასადამე, ილია ბანქოს თამაშობდა და იგებდა თუ არა, ეს არავისთვის იყო საინტერესო. მეუნარგიაც ხომ ამ ფაქტების აღმნუსხველია, როგორც თვითონ ამბობს „წვრილმანების“ შემკრები, ილიას ცხოვრებიდან ნანახისა და განაგონის, ქრონოლოგიურად მაგრამ მაინც უსისტემოდ მომქუჩავებელი. ი. მანსვეტაშვილმა* და კობტა აფხაზმა** ხომ ეს ფაქტები აღნიშნეს თავიანთ მოგონებებში. ამით არავითარი ჩირქი არ ეცხება მგონის სახელს. არც არაფერია აქ უჩვეულო გარდა იმისა, რომ საფრანგეთის ლიტერატურაზე აღზრდილმა მეუნარგიამ საქართველოშიც გადმოწერა ერთი ფრიად სიმპატიური, ქართული ლიტერატურისათვის მართლაც უჩვეულო ტრადიცია—მწერალთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა—დევიზით: „საყვარელი კაცისა ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ“*** და რასაკვირველია, რომ საყვარელი ილიას ცხოვრებიდან, მისი ბიოგრაფიული, ზოგიერთი წვრილმანი, მაგრამ მაინც ადამიანის დამახასიათებელი შტრიხები აღნიშნა თავის მოგონებებში.

* იხ. მანსვეტაშვილი—მოგონებანი გვ. 86, 143

** იხ. „ლიტ. მემკვიდრ.“ გვ. 575

*** იხ. ი. მეუნარგია—ცხოვრება და მოღვაწეობა გრ. ორბელიანისა, გვ. 145

საბედნიეროდ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ მოგონებებში ისეთი არაფერი აღმოჩნდა, ი. გოგებაშვილის აღშფოთებას რომ შეეფარებოდეს. ილიასადმი მეუნარგიას განწყობილების ამგვარი კვალი ფიქცია უმართებულ იყო და გაუგებრობაზე აგებულ.

ამ გაუგებრობის გასათანავად მოგონებათა კრებულს დამატების სახით ფურთავთ: მეუნარგიას მიერ წარმოთქმულ სიტყვას ილიას დასაფლავებაზე, გაზეთ „ალში“ მოთავსებულ კორესპონდენტის, რომლის ტონს უთუოდ მიხვდება დაკვირვებულ მკითხველი, როცა წააწყდება გოგებაშვილის პირველ სტატიაში შემდეგ სიტყვებს: „ილია მიწასთან გაასწორა“ გულისწყრომით სწერს კორესპონდენტი თვით (ხაზი ჩემია ს. ც.) გაზეთი „ალისა“ * და, ი. გოგებაშვილის ორივე სტატიას.

ამით მეტი ნათელი მოეფინება ამ ორი შესანიშნავი პიროვნების დიდ ილიასადმი მიმართულ სიყვარულის ნიადაგზე აღმოცენებულ კონფლიქტის უსაფუძვლობას.

ფრიად საყურადღებო და ანგარიშგასაწევია ამ მხრით ერთი ადგილი ნ. ნიკოლაძის იმ კერძო წერილიდან, რომელიც მას (ნიკოლაძეს) ფოთიდან ი. მეუნარგიასთვის მიუწერია (1908 წლის დეკემბრის თარიღით), სადაც, სხვათა შორის, ლაპარაკია წინამდებარე მოგონებათა კრებულზე და ი. გოგებაშვილის სტატიებზე: „...გულზე გავსკდი, გოგებაშვილის სტატია რომ წავიკითხე შენს (მეუ-

* აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ამავე გაზ. „ალის“ მე-5 ნომერში დაბეჭდილია, „ილიას სალამო ბაქოში“, სადაც ვინმე დათიკო ჯაფარიძეს წაუკითხავს რეფერატი ილიას შესახებ. გაზეთი კი რეფერენტს შემდეგი სიტყვებით ამკობს: „მის გამოსვლას არ გამოსვლასჯობდა“... „მან სთქვა: ილიამ ბევრი დასწერა გლეხების მდგომარეობაზე და მაგალითისათვის ძლივს მიგვითითა აქ დადგმულ დრამაზე „ბატონი და ყმა“ დადგმულა იმ სალამოს—ს.ც.)... „ილია იპიტომ მიყვარს, რომ მამულიშვილიაო, უყვარს ჩვენი ერი და იფარავს მას გარეშე და შინაურ მტრებისაგან, განსაკუთრებით შინაურ, დუხჭირ ადამიანებისაგანო“ (კურსივი ავტორისა).. „ამ პოლიტიკურად დაუმწიფებელ ბალღებს გონიათ, ვინც მათგან გამართულ ილიას სალამოს დაესწრება, ის უსათუოდ მათი პარტიის წევრი ხდება-ო...“ და სხვ. ყველა ეს ამჟღავნებს გაზეთის აბრაუბდურ პოზიციას ილიას საკითხში.

ნარგიას.—ს. ც.) წინააღმდეგ. Мертвые хоронят мертвых! დაბეჭდე შენი ლექცია, ან დაბეჭდე პასუხი, რომ კრიტიკის მეტი ბევრი სხვაც იყო კეთილი ილიკოზე-თქო. ნუ მიაყრუებ ამ საქმეს, ხომ იცი, კვდრების ქვეყანაში ვცხოვრობთ“ (ავტორის მართლწერა მთლიანად დატულია—ს. ც.).

როგორ მიიღო ნიკოლაძის ეს რჩევა მეუნარგიამ, არ ვიცი, მაგრამ ფაქტი ასეთია: გოგებაშვილის წერილის საპასუხოდ მას არადაუბეჭდია-რა, ხოლო დაუწერია თუ არა, არც ის ვიცი, ასეთი რამ მის არქივში არა ჩანს, გარდა ერთი პატარა ჩანიშვნისა ერთერთ მის უბის წიგნაკში, სადაც ფანქრით ჩაწერილია შემდეგი სიტყვები:

„1. გოგებაშვილის ჭორები. გაუუჩუმდი. გოგებაშვილის აგენტები შინ მყავს, ჩემი მიშა, ჩემი ლილი და ყველა მასწავლებელი, ყველანი მისნი პატრიოტნი... მე მტყუანი, ის მართალი. ნამდვილად კი ეს ასე არ არის. რა იყო? Бурсак ვოსტორგოვი სად იყო კავკასიაში. ნიკოლაძის წერილი, ნუ წაიყრუებო...“

„2“

მეტად საგულისხმოა და დამაფიქრებელი ეს ნაჭერ-ნაჭერ მოტანილი სიტყვები. მით უმეტეს ის უბის წიგნაკშია ჩაწერილი და დაუმთავრებელი. როგორც ვნახეთ, ციფრი 2 ცარიელია, არც შემდეგ შევსებულა იგი. ცხადია, მეუნარგიას ემძიმა გოგებაშვილისადმი პასუხი. იმიტომ კი არა რომ არ შეეძლო. არა. მას მეტად ძნელი გადასალახავი მიზეზი გადაელობა წინ.

ამ მიზეზს ის გადმოგვცემს შემდეგ სიტყვებში: „გოგებაშვილის აგენტები შინ მყავს, ჩემი მიშა, ჩემი ლილი და ყველა მასწავლებელი“. მიშა და ლილი მისი უსაყვარლესი შვილები* იყვნენ და ვინ იცის, თუ რამდენი ასეთი საყვარელი შვილები იზრდებოდა მაშინ-გოგებაშვილის „დედა-ენით“ და „ბუნების-კარით“, რამდენი მოსწავლე და მასწავლებელი შესტროფოდა მის დიდ ღვაწლსა და მშობლიურ ზრუნვას რომეალ თაობაზე?..

ი. მეუნარგიას, როგორც ადამიანსა და მოღვაწეს, ვინც ახლოს გასცნობია, ის ღრმად დარწმუნდება თუ რაა მიზეზი იმ თავშეკავებისა, რომელიც უთუოდ იყო მწვავე და ტრაგიკული. ეს სიმწვავე მან ახალი თაობისადმი რწმენისა და გოგებაშვილის სახელი-სათვის თავის გულში დააცხრო და დაფერფლა.

* ორივე დაიღუპა 1922 წ.

მისი მეუღლის ნინო მეუნარგიას გადმოცემით—შინაურულად ეს მოგონება იონას თბილისელ ნაცნობ-მეგობრებისათვისაც წაუკითხავს (გოგებაშვილი ამ წაკითხვასაც არ დასჭრებია), სადაც ასეთი აზრიც კი შეაგებეს თურმე:—ცოცხალი ილია წინ დაგვიყენო.

ამ მოგონების—ნიკოლაძის თქმით „ლექციის“—გამოკვეყნებისათვის ავტორს დიდად არ უზრუნვია. ეს ნათლად ჩანს თვით ამავე შრომის ხელნაწერიდან და ი. მეუნარგიას არქივში აღმოჩენილ, მწერალ არისტოკუმბაძის—მეუნარგიასადმი მიწერილ კერძო წერილიდან, რომელსაც აქვე ვათავსებთ დამატების სახით (ნახ. გვ. 62).

მოგონებაში აღნუსხული ფაქტები ილიას შესახებ კომენტარებს თითქმის არ საჭიროებს. არც იქ მოხსენებულ პიკტა ვინაობის ახსნა-განმარტებას ვურთავთ ცალკე, რადგან მკითხველისათვის ისინი თითქმის საკმაოდ ცნობილი პირები არიან, ხოლო თუ არის ჭინბე ისეთი, რომელიც ფართო მასაში ნაკლებადაა ცნობილი ან ფსევდონიმს არის ამოფარებული, იქვე სქოლიოში მოკლედ განმარტებული გვაქვს.

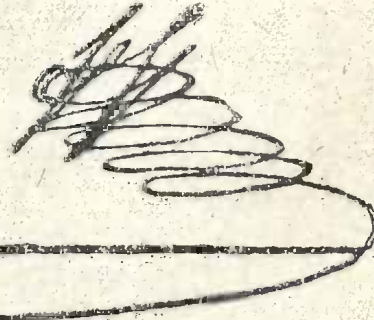
დასასრულ, საჭიროდ ვცანით აგრეთვე დამატების განყოფილებაში შეგვტანა ი. მეუნარგიას უბის წიგნაკებში ნაპოვნი ზოგიერთი ხანაწერი ილიას შესახებ და მის არქივში აღმოჩენილი ილიას მეორე წერილი მეუნარგიასადმი, როგორც რამდენიმე ახალი შტრიხის შემტანი ილიას ბიოგრაფიულ მასალებში.

შრომაში მთლიანად დაცულია ავტორის სტილი და ორთოგრაფია; თითო-ორი ტექნიკური უსწორობის გარდა, ჩვენს მიერ არაფერი არ არის შესწორებული.

სოლ. ცაიშვილი.

ქუჩა მარცხენა გვერდით
მთა შერბინებდა მჭიდროდ;
ქ. მთა ვაჭარს დაეკრ
მთელ სხობას ყურად.

სუფრისთვის მის
სუფრისთვის მთელი;
მისთვის სუფრისთვის,
ქვს ხელის სუფრისთვის?

ნა — — — — —

ნანახი და განავრნი ილიას ცხოვრებიდან *

როგორც აკაკის, „კაცია-ადამიანის“ დამწერსაც მწერლობაშიც მარტო ილია რომ დაეძახოს მგონია არა წახდეს რა. თუ რუსულად ილია გრიგოლის-ძე ითქმის, ჩვენთვის მარტო ილია-როგორღაც უფრო მოხერხებულია, უფრო ქართული.

ილია იყო ღარიბი ოჯახის შვილი. იმ დროებში, როცა ის დაიბადა (1837 წ.) ჭავჭავაძიანთ გვარში დოვლათიანი სახლი მარტო ერთი სახლი იყო, ალექსანდრე გარსევანის[†] შვილის, საქართველოს მგონის, რომლის ოჯახისაგან გამოვიდნენ სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე, ნინო გრიბოედოვისა, თამარ ბატონიშვილისა — ერეკლეს მეუღლე, ბარონესა ნიკოლაი და სხვ. ამ დროებში „კნიაზიანთ“ ოჯახს კახეთში მარტო ალექსანდრეს ოჯახს ეძახდნენ. სხვების სიმდიდრე მარტო პური და ღვინო იყო. ილიას მამა გრიგოლიც, შექსპირის თქმისა არ იყოს, მარტო სისხლით იყო მდიდარი და არა ქონებით. მეტსახელად გრიგოლს პაჭუას თურმე ეძახდნენ. გრიგოლი ერთ დროს ოფიცრად მსახურობდა ნიჟეგოროდის დრაგუნის პოლკში და რამდენადმე განათლებული კაცი იყო. დედამისი, სახელად მაგდანი, იყო სომხის ქალი, ბებური-შვილის ასული.

* წაკითხულია ილიას საღამოზე ქუთაისში, 27 ოქტომბერს.

როგორც დავით ერისთავს, ილიასაც არაერთხელ
სმენია მისი ხასიათის თვისების ახსნა სოწხის ქალის შვი-
ლობით.

ერთხელ, როდესაც ილია დუშეთში მომრიგებელ
მოსამართლედ იყო და ერთს — სადილზე რაღაც შემთხვე-
ვის გამო სიტყვა წარმოსთქვა, ეს სიტყვა სხვაზე უფრო
ერთს სომეხს მოეწონა.

— უჰ, შენი ჭირიმე, კნიაზო, კარგი იმიტომა ხარ,
რომ დედა სომეხი გყავსო, უთხრა იმას სომეხმა.

— საკვირველია, თქვენმა მზემ, თქვენ დედაც სო-
მეხი გყავს და მამაც და ასეთი თავხედი გამოსულხარ,
მიუგო გულნაკბენმა პოეტმა.

ილიას პატარაობაზე თითონ მისგან არა ერთხელ
გამიგონია, რომ იმან წერა-კითხვა სოფლის მთავრისაგან
ისწავლა, რომ დედამისი სხვადასხვა მოთხრობებს და
„ვეფხისტყაოსანს“ უკითხავდა იმას და სხ. მაგრამ ამა-
ებზე მე აქ არ ვილაპარაკებ გრძლად, რადგანაც ამაზე
თითონ მან დასწერა თავის მოკლე ავტობიოგრაფიაში.

მეთერთმეტე წელი რომ დაუდგა ილიას, ის ქალაქს
ჩამოიყვანეს და ვილაც რაევსკის პანსიონში მისცეს. აქე-
დამ იმან იწყო სიარული გიმნაზიაში და რა დაამთავრა
მერვე კლასი, გაემგზავრა პეტერბურგს—1857 წელს,
საცა შევიდა უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტში.
სანამ ქალაქს ჩამომიყვანდნენ,—გვითხრა ერთხელ
პოეტმა (გოგებაშვილთან, სადილზე), მე ხშირად მაციებ-
და და ტყლიბი გამიდიდდა (აბსტრუქცია მქონდაო, თქვა).
ქალაქს რომ ჩამომიყვანა მამაჩემმა, ყველა ექიმები დამა-
სიეს, მაგრამ ვერას გახდნენ რა, მაშინ ვილაც ერთი ფერ-
შალი მომიყვანეს ავლაბრიდამ. კაბა ეცვა, თავზე კარ-
ტუხი ეხურა, ჩოფურა იყო, რომ ხატვა ვიცოდე.

დავხატავ ისე ცოცხლად მახსოვს იმის სურათი. იმან წამალი დამალევია, წამისვა ტყლიპზე რაღაც და სთქვა: თავის დღეში ამას არ გააციებსო და მართლა მის აქეთ ჩემთვის არ გაუციებიაო, გაათავა პოეტმა.

ჩვენ რომ რუსეთს მივდიოდით და კავკასიონის მთებზე ვიწყეთ ასვლა, გვითხრა სხვა დროს ილიამ, მღეთის დაშვებაზე შიმოგვეყარა გრიგოლ ორბელიანი, რომელიც რუსეთიდან ბრუნდებოდა თბილისს. გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელ-შეწყობილი, პირმლიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა მას ნელის ნაბიჯით ეკიპაჟი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თავისის ელემენტით – კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოზღუდვილი, ალტაცებით ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ეხლა ამ დამშვიდებულ გულზე ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასაო, და იმ დროიდან დაწყებული სიკვდილამდის ილია იყო თაყვანისმცემელი გრ. ორბელიანისა.

როგორც გიმნაზიაში^{* *} ისე უნივერსიტეტში ილიას ყოველისფრით განსხვავებული დრო შეხვდა. თბილისში ის რომ ჩამოვიდა პირველად, აქ ვარანცოვისაგან დანერგილს ზეს ნაყოფი გამოეღო, „ცისკარი“ გამოიცა.

ქართული თეატრი დაარსდა.

ჟურნალმა და დრამამ ცოტაოდნად ქართული საზოგადოება გამოაღვიძა.

თუ ეს გამოღვიძება ყველგან თვალსაჩინო არ იყო, თუ დაბლა ხალხს სულ ისევ სძინავდა, მაღლა წრეებში, განათლებულ საზოგადოებაში ქართველმა კაცმა თვალი გაახილა. ამ საზოგადოებას ილიაც ეკუთვნოდა, როგორც გიმნაზიის მოწაფე.

ნიადაგი და ატმოსფერო კარგი ჰქონდა მომავალს შგოსანს, რომ ამ პირობებში მას ჩანერგოდა გულში მამულის და ენის სიყვარული.

ილიას რუსეთშიაც განსხვავებულ დროს შეხვდა შისვლა, როგორც ჩვენს დროში, შემდეგ იაპონიასთან წაგებულის ომისა, სულ ყველაფერი რყევაშია და მიისწრაფვის ახალის საუკეთესო ცხოვრებისადმი, ისე იმ დროს, შემდეგ ევროპის კოალიციისაგან დამარცხებისა, რუსეთი ახალის წესწყობილებისადმი მიისწრაფოდა. თავიდათავი მოთხოვნილება მაშინდელის საზოგადოების საუკეთესო ნაწილისა იყო გლეხთა განთავისუფლება.

უნივერსიტეტი სათაურში უდგა იმ დროისთვის საჭირო რეფორმების შემოღების საქმეს და სწორედ მაშინ, როცა გლეხთა განთავისუფლების საქმე თავდებოდა, სტუდენტებმა არეულობა მოახდინეს.

ამ არეულობას მოყვა ილიას საქართველოში დაბრუნება.

რეფორმის წინააღობებში აქ ილიას ან რა ადგილის შოვნა შეეძლო თავის ცოდნისა და ჰაზრების საქმეში გამოსაყენებლად. ჟურნალ-გაზეთობა ამ დროს ჯერ საქმე არ იყო.

„ცისკარი“ კი იბეჭდებოდა, მაგრამ ჟურნალს მკითხველი არ ყავდა. დაბეჭდილ ნომრებს რედაქტორი თითონ უგზავნიდა გავლენიან, მწერლობის მოყვარე ნაცნობებს — გრიგოლ ორბელიანს, გიორგი მუხრან ბატონს,* მიხეილ თუმანოვს,** კოლხიდეღს,*** პლატონ

*/ ცნობილი მემამულე. ეროვნულ საკითხის შესახებ წიგნის ავტორი. ამ პირზე ილიამ თქვა: „პირველ თქვენგანმა, იმა ბედშავმა მას (ერს—ს. ც.) მკედრის სუდარა გადააფარა (გრიგოლ ორბელიანთან ბასუხი—ს. ც.).“

** პოეტი, „ცისკარის“ თანამშრომელი „მოლაყბის“ ფსევდონიმით (1818—1875), ს. ც.

*** გრ. დადიანი, სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის ძმა (ს. ც.).

იოსელიანს და მათი შემწეობით დიდი გაჭირვებით არსებობდა ის თითონ, მისი მესტამბეები და მისი ჟურნალი. თანამშრომლებისათვის ფული არ მოეძეოდა რედაქტორს და არც იყო მოსალოდნელი ახლო მომავალში, რადგანაც საზოგადო ცხოვრების პირობები ასეთი იყო მაშინ საქართველოში.

სამშობლოში ჩამოსულ ილიას გზაზე სვეტი დაუხვდა, რომელზედაც ეწერა: მარჯვნივ წახვალ ჩინოვნიკი იქნები და მადლარი, მარცხნივ წახვალ, მწერალი იქნები და მშვიერი.

რომ მარჯვნივ წასვლა, ე. ი. შესაფერი ადგილის შოვნა არც ისე ადვილი იყო იმ დროს, ბუნებრივმა მიდრეკილებამ ილია წაიყვანა მარცხენა გზით. ილიამ ჯერ ცოტა ხანს „ცისკარში“ ბეჭდა მისი ნაწერები და შემდეგ 1863 წელს საკუთარი ჟურნალი გამოსცა „საქართველოს მოამბე“.

ამ ჟურნალში დაბეჭდა პირველად ილიამ „კაცია-ადამიანი“, „გლახის ნაამბობი“, „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ და ბევრი სხვა ჩინებული ლექსები.

აქვე დაიბეჭდა ნაწერები ვიქტორ ჰიუგოსი, პრუდონისა, ბასტიასი, ბელინსკისა და სხვ.

ახალმა ჟურნალმა ახალი სიტყვა გააგონა ქართველ საზოგადოებას. ეს სიტყვა მით უფრო დიდი მნიშვნელოვანი იყო და დროზე ნათქვამი, რომ საქართველოშიც მზადდებოდა ამ დროს გლეხთა განთავისუფლება—ორის წლის წინათ რუსეთში მომხდარი.

ახალი სიტყვა ძველებს არ მოეწონათ.

და ასტყდა ძველსა და ახალს შორის კამათი, რომელმაც რამდენიმე წლის შემდეგ გამოიწვია ილიასი და ვრიგოლ ორბელიანის ცნობილი პოლემიკა.

ძველ თაობას არ მოსწონდა არც ილიას ჟურნალი და არც ილიას სიტყვები. ამ დროს თავად-აზნაურთა ყრავლობაზე, როგორც ქრისტიანულ მამაცოვი * მოწმობს ერთს კრებაზე, საცა ილია ამტკიცებდა, რომ—გლენი მიწიანად უნდა გავანთავისუფლოთო, ვილაც თავადი იმას ხანჯლით თურმე მივარდა ისე, როგორც გაბრიელ ეპისკოპოსს დაუპირა მოკვლა ვილაც კანდელაკმა ქუთაისში იმავე წიზეხის გამო.

* * *

„საქართველოს მოამბე“ რომ გამოვიდა, ბატონი-შვილს ერეკლეს წაეკითხა ჟურნალი და ეთქვა თავისიანებში: დემოკრატიული ჟურნალი არისო.

სასახლის კაცს, გიგო სუმბათოვს, ამისათვის ყური მოეკრა, დაეხსომებია და როცა შემთხვევამ ნება მისცა, ეთქვა ილიასთვის:

— ილიავ, წავიკითხე შენი ჟურნალი და უნდა გითხრა, დემოკრატიჩესკი არის.

— როგორ თუ დემოკრატიჩესკი?

— ისე დემოკრატიჩესკი.

— მაშ რა გინდა იყოს?

— არისტოკრატიჩესკი.

— ეს თუნდ ბატონიშვილს ერეკლეს ეთქმის, მაგრამ შენ რაო ჩემო?

— ვითომ და რათაო?

— აბა რა გაქვს შენ არისტოკრატიჩესკი, აი თუ გინდა თავი (დიდი შნოს პატრონი არ იყო).

— თავი კი განზე იყოს, მაგრამ შენი ჟურნალი კი მაინც დემოკრატიჩესკი არის, განუმეორა სუმბათოვმა.

„საქართველოს მოამბემ“ ზემოთქმული მიზეზების გამო დიდხანს ვერ იცოცხლა. საშუალება რომ შემოაკლდა

* სამხედრო პირი მახლობელი ნათესავი ცნობილი კონსტ. მამაცაშვილისა.—ს. ც.

ილიამ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემას თავი ანება. მარცხენა გზით სიარულისაგან რომ არათფერი გამოვიდა, ილია მარჯვენისაკენ გაემართა.

„ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვზე გასცვალა“.

* * *

1864 წლის დამლევს ილია გაგზავნეს იმერეთს, ქუთაისის გენერალგუბერნატორის ცალკე მინდობილობათა მოხელედ, რომელმაც დაავალა მას გამოეჩვენა რა ურთიერთობა სუფევდა მემამულეთა და გლეხკაცთა შორის, ბატონ-ყმობისაგან წარმომდგარი.

როცა ბატონ-ყმობა მოისპო და საგლეხო დაწესებულებები დამკვიდრდა თბილისის გუბერნიაში (4 ნოემბერი 1864 წ.), ილია დანიშნეს მომრიგებელ შუამავლად დუშეთის მაზრაში.

ამაზე უკეთესს ადგილს ილიასათვის კაცი ვერც კი წარმოიდგენდა. მომრიგებელი შუამავალი, კანონმდებლის აზრით, გლეხკაცის მამაა, მისი „მფარველი ანგელოზი“ როგორც ამბობდნენ იმ დროებში, როცა თანამდებობა არსდებოდა. კანონი იმას სდებს იაროს სოფელ-სოფელ და ადგილზე გაარჩიოს ნაბატონევთა და გლეხთა შორის მომხდარი ცილობა. ის არის ობლის პატრონი, სოფლის მართვა-გამგეობის მეთვალყურე, მასწავლებელი და მოძღვარი გლეხკაცობისა. ილიაც სწორედ საამისოდ იყო დაგეშილი და მერე ის დანიშნა მომრიგებელ შუამავლად არა სადმე სომხეთში, როგორც დღეს არის მაგალითად, გადაუარდნილი, ილია ჭყონია*, დუტუ მეგრელი, არამედ თავისიანებში, არაგვის პირად, მცხეთიდან ორ ნაბიჯზე, მთიულეთს ახლო, მყინვარის კალ-

* საზოგადო მოღვაწე, მწერალი და პუბლიცისტი. — ს. ც.

თებზე, სადაც ის პოვნოდა ყოველგვარ მასალას, როგორც მგოსანი, ენის მოყვარე, მამულის ერთგული; მარტო მთიულეთი და მისი პოეზია რად ღირდა მგოსნისთვის და ილიას მისი ადგილი არა სხვა სახელმწიფო სამსახურზე არ უნდა გაეცვალა, მაგრამ არ ვიცი რა იყო მიზეზი, როცა ჩვენში შემოვიდა სასამართლოს რეფორმა (1868), ილიამ შუამავლობას თავი დაანება და ის დანიშნულ იქნა დუშეთის მომრიგებელ მოსამართლედ.

მომრიგებელ შუამავლად ყოფნის დროის ამბავი მე არა გამიგონია რა ილიასაგან. მხოლოდ, ერთხელ, როცა ჩინოვნიკების ქუდის კაკარდაზე ჩამოვარდა სადღაც ლაპარაკი, ილიამ მთიულების გულუბრყვილობის ნიმუშად გვიამბო, თქვენთან პატივი, ბატონებო და შემდეგი:

პოსრედნიკად რომ ვიყავი, ერთხელ ანაზღეულად მთიულეთს მომიხდა მისვლა, საცა კვირა დღეს ხალხი მოგროვილიყო ერთს სოფლის სასამართლოში. რაღაც საქმის გამო მე მამასახლისს ვუბრძანე დაებარებია ერთი გლეხი, რომელიც შორი-ახლო იდგა იქიდან. მამასახლისი აბრძანება გზირს გადასცა. გზირი იქვე მიდგა განზე, და რაც ძალი და ღონე გააჩნდა, ხმა-მალლა დაუძახა დაბარებულს. დაბარებულმა დაბლიდამ იყო: თუ მალლიდამ ხმა მისცა გზირს და მათ შორის გაიმართა ამ გვარი მიძახილ-მოძახილი:

— გიბარებენ ჩქარა!

— ვინ მიბარებს?

— ჩინოვნიკი.

— ვინ ჩინოვნიკი?

— აი ქუდზე რომ ქათმის... რაღაცა აქვს ის გიბარებს.

ამის გამგონე ილია იტყოდა, ვითომ და ნაპოლეონის გენერალმა ვატერლოოს მინდვრიდამ სიტყვა რომ

შეუთვალა ინგლისელებს რით იყო ამ სიტყვაზე უფრო გემრიელიო? *

მომრიგებელ მოსამართლედ ყოფნის დროიდან მოგონება უფრო საინტერესოა.

თვითონ ილიამ გვიამბო:

მოსამართლედ რომ ვიყავი ერთი გლები მიწას ედავებოდა ყაზიბეგს.— ბატონო, მიწა ჩემია, თეიმურაზ მეფის დროსა მაქვს ნაყიდი, მოწმეცა მყავს და ახლა ყაზიბეგე მართმევს, მიშველე დამიფარეო, შემომჩივლა გლებმა.

მე დავიბარე გლებისაგან ნახსენები მოწმე,

— შენ მოწმე ხარ, რომ ესა და ეს მიწა ამ გლებს აქვს ნაყიდი—თეიმურაზ მეფის დროს?

— დიახ, შენი კირიმი, მოწმე ვარ, თუნდ დამაფიცეთ, ფრჩხილის საკვეთი ამილია.

თურმე ძველი ჩვეულება ყოფილა, როცა მიწას იყიდდა ვინმე, დამსწრე მოწმეს ფრჩხილს მოსკრიდნენ. ამისათვის გასამრჯელოს აძლევდნენ იმას—და ეს მოწმე ვალდებული იყო უფროსი შვილისთვის ეამბნა ამ ნასყიდობის ამბავი. შვილი შვილიშვილს გადასცემდა და ამგვარად ნასყიდობის ისტორია გადადიოდა მოდგმიდამ მოდგმაზე. თუ ვისმე შვილი არ ეყოლებოდა იმათთვის უნდა ეამბნა ვინც გვარში უფროსი იქნებოდა.

ილიას ეს ჩვეულება მეტად არ გაეგონა, ძლიერ მოეწონა და მოწმის ჩვენების თანახმად სადაო მიწა გლებს მიუსაჯა.

ყაზიბეგმა აპელაცია გადაიტანა, საცა სწერდა: მომრიგებელ მოსამართლემ მკვდრები ააყენა მიწიდან და ჩვენება ჩამოართვაო, Мертвых допрашивает-ო.

* ავტორს ეს სტრიქონები გამოყოფილი აქვს ასეთი მინაწერით: „უწმაწურია და არ წამიკითხავსო“.—ხ. ც.

ამაზე ილია იტყობდა: ბაბილონში აგურზე იპოვეს წარწერა ესადა ეს მამული ნასყიდია და ამ ნასყიდობის მოწმეა ესა-და ეს, რომლის ფრჩხილი ამ აგურში არისო. გატეხეს აგური და შიგ ფრჩხილი ნახესო.

მეორე მოგონებაც ილია მოსამართლისაგან განაგონი: ერთჯერ ილიამ ერთი ძმის მაგიერ მეორე გაასამართლა და საპატიმროში ჩასვა.

ვილაც ზაქარიას ბრალდებოდა ხეების მოპარვა. საქმის გარჩევის დროს მოსამართლემ ბრალდებულის გვარი მოიკითხა.

— მე გახლავარ ბატონო, წამოიძაბა გლახმა.

— შენ წაილე ხეები?

— დიახ, ბატონო წავილე.

რაკი დანაშაული ეჭვს გარეშე იყო, იქვე განჩინება დავსწერე და ბრალდებული საპატიმროში გავგზავნე. ჯერ კიდევ საპატიმროში ყოფნა არ გაეთავებინა დასჯილს, რომ ჩემთან მოვიდა მისი ძმა.

— შენ ვინა ხარ?

— ესა და ეს ზაქარია გახლავარ ბატონო.

— როგორ ზაქარია, ის ხიამ ციხეში არის?

— არა შენი ჭირიმე, ციხეში ჩემი ძმა გავგზავნე, მე საქმეები მქონდა ქალაქში და არ მეცალაო, მიპასუხა გლახ-კაცმა.

მომრიგებელ მოსამართლედ ილია დარჩა 6 თუ 7 წელი.

* * *

1874 წელს ილიამ სულ დაანება თავი სახელმწიფო სამსახურს და შეუდგა თბილისის საადგილმამულო ბანკის საქმეს. ამ წელს თბილისის თავად-აზნაურთა კრებამ

ის აირჩია კომისიის წევრად, რომელსაც დაევალა ბანკის წესდების შედგენა და როცა ეს წესდება თავად-აზნაურობამ მოიწონა, ილია მათსავე მინდობილობით გაემგზავრა პეტერბურგს და იქ მისი მეკადინეობით ეს წესდება დამტკიცდა. შემდეგ 1875 წელს ამ წესდების თანახმად თბილისში გაიხსნა საადგილ-მამულო ბანკი და ილია არჩეულ იქნა ამ ბანკის გამგეობის თავმჯდომარედ.

ამის შემდეგ ილიას გაეხსნა ფართო ასპარეზი მოღვაწეობისა საქართველოს საქმეთა სასარგებლოდ. ამ დღიდან მთელი ოცდაათი წლის განმავლობაში თბილისში ქართული საზოგადო საქმე ისეთი არა დაწყებულა რა, საცა ილია თავკაცად არ ყოფილიყოს, თავ-მრჩეველად, საქმის გადამწყვეტად. ვიდრე დიმიტრი ყიფიანი ცოცხალი იყო, ვიდრე-გაბრიელ ეპისკოპოსი მეტყველებდა, ვიდრე გრიგოლ ორბელიანი ზემოდამ დაუურებდა ახალთა თაობათა, ილია ჭავჭავაძეზე მალლა კიდევ თუ იხსენებოდა სხვისი სახელი, მაგრამ მას შემდეგ რა კი ესენი მიიცვალნენ ილია დარჩა პირველ კაცად საქართველოში.

ამას იქით ილია არის: ილია ბანკირი, ილია რედაქტორი, ილია წერაკითხვის საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია დრამატიული საზოგადოების თავმჯდომარე, ილია სათავადაზნაურო სკოლების გამგეობის წევრი, თავმჯდომარის ამხანაგი, ილია მწერალი, ილია მოლექსე, ილია წარმომადგენელი ქართულის მწერლობისა, მასპინძელი უცხოელთა სტუმარ-მწერალთა და სხვადასხვა.

მე აქ ილიას ცხოვრებას არა ვწერ, ილიას ცხოვრების მასალას ვაქუჩებ, რომელიც ან თითონ ილისაგან გამიგონია, ან მისთა თანამედროვეთაგან მსმენია, ან მე თითონ ჩემის თვალით მინახავს და ამიტომ ჩემს ნანახს და განაგონს ილიას ცხოვრებიდან მე აქ მხოლოდ და-

ახლოვებით ქრონოლოგიურად, მაგრამ მაინც უსისტემოდ ვსწერ. მე ხომ მეწვრილმანე ვარ ქართულის მწერლობისა და ჩემგან შეკრებილი წვრილმანებით მე თქვენ ილიას სურათი ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც ნათლად დაგანახეთ, მე ჩემს ვალს ქართულს მწერლობაში მოხდილად მივიჩნევ.

* * *

მე გავიცანი ილია პირველად 1879 წელს.

ამ წლიდამ დაწყებული დღემდე მისის სიკვდილისა მე ილიას კეთილგანწყობილებას არ მოვკლებივარ. პირველს ოთხ-ხუთ წელს, როდესაც თბილისში ვცხოვრობდი, მე მასთან უფრო ხშირი მისვლა-მოსვლა მქონდა ჯერ როგორც წერა-კითხვის საზოგადოების გამგეობის წევრს და საქმის მწარმოებელს და შემდეგ როგორც გაზეთების თანამშრომელს.

სამწუხაროდ, იმ დროებიდამ ჩემს სამახსოვრო წიგნში თითქმის არაფერი არ ჩამიწერია ილიას ცხოვრებიდამ. მაშინ ჯერ არ მქონდა განზრახული შემედგინა ჩვენი მწერლების ცხოვრების აღწერა და ბევრი რამ ილიას ცხოვრებიდამ, რასაც დღეს შეეძლო მისი ბიოგრაფიის გახალისება მე მიმავიწყდა. მხოლოდ შემდეგში, როცა მე მივყავი ხელი ორბელიანის, ბარათაშვილის, გიორგი ერისთავის და სხვათა ცხოვრების აღწერას, მე ყოველს შეყრაზე ილიას ვუყურებდი და ვუსმენდი, როგორც მსხვერპლს „მუშტრის თვალით“ და როცა იმისგან მოვდიოდი შინ, მის ნალაპარაკებს ვწერდი ჩემს სამახსოვრო წიგნში.

სულ ყველაფერი რასაც აქ მოვახსენებ მსმენელს, ან არის ამოღებული ჩემის სამახსოვრო წიგნიდამ, ან

თითონ საკუთარის ჩემის მეხსიერებიდამ, და არაფერი არ ურევია აქ, რაც სხვის კალამს ეკუთვნოდეს, სხვისი ნაწერებიდამ იყოს ამოღებული.

გარნა არც კი ვიცი საიდამ დავიწყო წერა, რა რიგზე ამოვწერო სამახსოვრო წიგნიდამ, ნანახი და განაგონი ილიას ცხოვრებიდამ.

მგონია ისევ ისა სჯობია თავიდამ დავიწყო, ათადამ-ბაბადამ, როგორც თითონ ილიას უყვარდა თქმა, ესე იგი შინ მივიდე მასთან და ჯერ შინაური კაცი დავანახოთ.

* * *

ილია ჯერ იდგა ახალ, ბებუთოვის ქუჩაზე, სტაროსელსკის * სახლის პირდაპირ. მერე ოთხმოციან წლების მეორე ნახევარში ის გადავიდა კუკიას, თავის დის ლიზა საგინოვის სახლში, ბოლოს დროს იმან იყიდა საკუთარი სახლი ანდრიას ქუჩაზე.

ილიას არ ჰქონდა ფართოდ გაშლილი სტუმრიანი სახლი. მასთან თქვენ ვერ შეხვდებოდით ქალაქის მაღალსაზოგადოებას, Велико-светская публика-ს. მის სალონში თქვენ შეეყრებოდით მხოლოდ მწერლებს, არტისტებს, საზოგადო მოღვაწეთ, ქალთაგან მარტო ნათესავებს.

თუ რამე საღამო გაკეთდებოდა მასთან ან წვეულება იქნებოდა, მომსვლელები ამათ წრიდან იყო.

ილია იყო თავაზიანი კაცი, პურმარილიანი მომლხენი. მას პირადად და მის სუფრას, რომელსაც ქართუ-

* სტაროსელსკი ილიას ქვისლი იყო და ალბად აქ მოხსენებული სტაროსელსკიც ან თვით ქვისლია, ან მისი ახლო ნათესავი

ლი კერძი თავის დღეში არ განშორებია, მუდამ ქართველი მოსამსახურენი მსახურობდნენ. საქართველოს საუკეთესო კაცს და მამულის მოყვარეს, მუდამ სწავლული და მამულის მოყვარე მოსამსახურე ებედებოდა.

თითონ ილიამ გვიამბო: ერეკლე ბატონიშვილს ვაჟი რომ დაებადა დილა ადრიანად ჩემთან შემოიჭრა ბიჭი და ჩვენ შორის ამ გვარი დიალოგი გაიმართა:

მომილოცავს ბატონო!

— რა, ბიჭო?

— ბატონის რძალს ვაჟი ეყოლა ამ დილას.

* * *

1884-ს იყო თუ 85-ს, როცა ილია წამოვიდა სამეგრელოს, მთავრის ბიბლიოთეკის ჩასაბარებლად, ილია ისე გამხიარულდა, რომ ბანძას მექი ფალავასას** და ჩემთან ცაიში** სულ „ფარინა, ფარინა“*** იმღერა და ფერხულით გული შეიჯერა.

ილია აუჩქარებელი კაცი იყო, დინჯი, მძიმე. აუჩქარებელი ხშირად ნიშნავს ზარმაცს და ეს თვისება— ზარმაცობა — ღმერთო შენ შეგცოდე და ილიას ცილისწამებად არ უნდა მიეთვალოს.

დიმიტრი ყიფიანმა მოსწერა იმას ერთხელ ქვიშხეთიდან სამღურავი, რას უგვიანებ წერა-კითხვის საქმეებსო. სხვა რომ ვერა მოახერხა რა თავის გასამართლებელი, ილიამ პასუხად მისწერა მხცოვანს პატრიოტს, არაფერია, ყველაფერს მოვასწრებითო, — რუსთველმა სთქვაო:

* მექი ფალავა - ვექილი, საზოგადო მოღვაწე, მემამულე სოფ. ბანძაში. — ს. ც.

** ცაიში, სოფელია, სამეგრელოში, სადაურიც ი. მეუნარგია იყო. — ს. ც.

*** ეს სიტყვები შეიძლება შეცთომით იყოს დაწერილი ნაცვლად მეგრული „ჰარირა-ჰარირა“-სი რადგან ცეკვის დროს ასე მღერიან სამეგრელოში და არა „ფარინა-ფარინას“ — ს. ც.

„თქმულა, სიწყნარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქე-
ბულსა“.

მეორე მაგალითი: 1890-წელს, როცა ქალაქმა ბათუმმა ითხოვა, თბილისის სააზნაურო ბანკს ნება მისცემოდა მიეღო გირაოდ ბათუმის მამულები, ფინანსთა მინისტრი ქალაქს ჩამოვიდა, მაგრამ ილია არ წარსდგა მასთან და არ წარუდგინა ამ საგანზე მოხსენება. როცა ამის გამო საქმის გარდაწყვეტა დაგვიანდა და ილიას უსაყვედურეს რატომ მინისტრი არ ნახეო, პასუხად სთქვა: „ვერც ჩემი მისვლა დააჩქარებდა საქმეს და ვერც ჩემი მიუსვლელიობა დააბრკოლებდაო“.

* * *

მაგრამ ილია, როგორც ეს შეეფერება პოეტს, ხშირად და ადვილად მოდის აღტაცებაში და ეძლევა პათოსს ხანდახან სულ უბრალო მიზეზების გამო.

—ვაა.... ვერ წარმოიდგენ... მითხრა ერთხელ იმან, რალაც შემთხვევის გამო, ბრაზილიის იმპერატორმა დონ-პედრომ შეუთვალა ვიქტორ-ჰიუგოს (აქ მგოსანი წამო-დგა ზეზე და გამოიჭიმა მთელის მისის სიმაღლით): შენი ნახვა და გაცნობა მწადიანო. ამის პასუხად ჰიუგომ შეუთვალა მეფეს: მე სადარბაზოდ არავისთან არ დავდივარო. მაშინ იმპერატორმა და მისმა ტახტის მემკვიდრემ თითონ ინახულეს დიდი მგოსანი. ვიზიტის დროს, როცა მასპინძელმა სიტყვაზე „თქვენო უდიდებულესობაო“ უთხრა მეფეს, მეფემ სიტყვა შეაწყვეტინა მგოსანს და უთხრა თავის მემკვიდრეს: --Сын мой, помни, здесь нет другого величества кроме Виктора Гюго... ეს სიტყვები ილიამ დიდის ამბის-ყოფით წარმოსთქვა, ეტყობოდა სიხარული, რომ ქვეყნის მბრძანებელი ასეთგვარად ემორ-

ჩილებოდა სიტყვისა და ლექსთა მეფეს, როგორც იყო
ვ. ჰიუგო.

* * *

ლაპარაკში ილია უძლეველი იყო. მის დიალექტიკას, მის მოსწრებულ სიტყვებს, მის მდიდარს ლექსიკონს ჩვენს ქართველობაში წინ ვერავინ უდგებოდა. ვის არ ახსოვს მისი სიტყვები საადგილმამულო ბანკის წევრთა საზოგადო კრებებზე წინააღმდეგ ძმათა მაჩაბელთა, ბევრნი გრძნობდნენ, რომ სიმართლე ვანო მაჩაბლისაკენ იყო, მაგრამ ილიამ გაჭეჭყა ის თავის დიალექტიკით და მოსწრებული სიტყვებით.

აი ერთი მაგალითი ილიას უძლევლობისა ლაპარაკში. „ვის-რამიანის“ ბეჭდვა რომ იწყებოდა, უკანასკნელი რედაქციის დადგენა და ვარიანტების ერთიერთმანეთთან შეთანხმება მიანდევს ილია ჭავჭავაძეს, პეტრე უმიკაშვილს და ალ. სარაჯიშვილს. ერთს უძველეს ვარიანტში ამათ დაინახეს, რომ უ-ს ბრჯგუ არ აქვს. ილიას მეტი რა უნდოდა, ჩვეულებრივის ალტაცებით იმან დაიჯინა უ უბრჯგუოდ დავბეჭდოთო, უმიკაშვილი თითონ თაყვანისმცემელი იყო ყოველგვარის არქაულის ფორმისა, მაგრამ ასე გასინჯეთ იმასაც კი შეეშინდა ამგვარის გადაწყვეტილებისა. რადგანაც კორექტორი ის იყო, ეშინოდა ბრჯგუს განდევნა იმისთვის არ დაეწამებიათ, იმან დასწერა ამ საგანზე დადგენილი გადაწყვეტილება და ხელი მოაწერინა ილიასა და სარაჯიშვილს. მერე წიგნი დაიბეჭდა.

მაგრამ შენი მტერი, ის რომ დაიბეჭდა, თქვენ თითონ გადაშალეთ წიგნი და დაინახეთ შიგ რაები სწერია. წარმოიდგინეთ რა სიტყვები გამოვიდოდა თუ ბრჯგუ არ

ექნებოდა უ-ნით დაწერილ სიტყვებს: ჩვენ, — ჩუნენ; მოსვენება — მოსუნენება; გამოკვება — გამო...

— ილია, ეს რა გიქნიათ, როგორ დაგიბეჭდნიათ — ჰკითხეს პოეტს.

— წარმოიდგინეთ: მე რომ რუსეთში ვიყავი პეტრეს გაუყვებია. პეტრე, ეს რასა ჰგავს, როგორ დაგიბეჭდნია?

— მე ისე დავბეჭდე, როგორც შენ გადასწყვიტე.

— თავის დღეში მე ამგვარი დაბეჭდვა არ მიფიქრია.

გიფიქრია კი არა, გითქვამს კიდევ და ხელიც მოგიწერია, უთხრა გაჯავრებით პეტრემ და გაიხსნა უბის ჯიბე. ამოიღო მანდედამ ხელმოწერილი ბარათი და თვალწინ დაუდვა.

— თავის დღეში მე ეს არ მითქვამს, მე სხვა რიგად დაწერილი მეგონა, უთხრა მაინც ილიამ და იმდენი ილაპარაკა, სანამ საწყალი პეტრე დამნაშავედ არ გამოიყვანა.

* * *

ილია ხელმოწერილი კაცი იყო, სულ იმას სჩიოდა მეტი აღარა ვართ ამ საქველმოქმედო საღამოებისაგანო, საცაა ჩვენდა სასარგებლოდაც უნდა გავმართოთ წარმოდგენაო და სხვა ამგვარები. უცნობი ქალი ან კაცი რომ მოვიდოდა მასთან იმას სულ იმის ეწინოდა ვაი თუ ფული მთხოვოსო. ერთხელ საადგილ-მამულო ბანკში მასთან მოვიდა პლატონ იოსელიანის ცოლისაგან მოგზავნილი ქალი. ილიას ეგონა მთხოვნელი არისო და მიღების უარზე დადგა, მაგრამ მოგზავნილმა შემოუთვალა: პლატონ იოსელიანისაგან დარჩენილი ნაწერი მომაქვს თქვენს.

ჟურნალში დასაბეჭდათო და პოეტს გადასცა — „მეფე გიორგის ცხოვრება“, იოსელიანისაგან შედგენილი, შემდეგში „ივერიის“ ნომრებში დაბეჭდილი *.

მაგრამ ამ ხელმოკერილ კაცს სულ არაფრად მიაჩნდა ასობით და ათასობით ფულის წაგება ბანქოს თამაშში.

ოთხმოციან წლების დამდეგს ილია თითქმის ყოველ საღამოს თამაშობდა. ჩვეულებრივი მისი პარტნიორები იყვნენ: გიორგი შარვაშიძე ** (დიმიტრიჩი), კონსტანტინე რეიტერი,*** კოლა ერისთავი, დავით ავალიშვილი. კრუჟოკში ან კლუბში ის ხშირი სტუმარი არ იყო. იქ თუ წავიდოდა ის მხოლოდ ზაფხულობით. მე ხშირად გამოვსულვარ დილა ადრიანად ალექსანდრეს ბაღში და შევყრივარ ილიას კუკიიდან მომავალს შემდეგ ღამის თამაშში გატარებისა.

განსვენებული ილია ხონელისაგან გამიგონია: ილიამ მთელი ღამე თურმე ითამაშა სადღაც კლუბში და ათას-ხუთასი მანეთი წააგო. შინ რომ დაბრუნდა და ეტლის გასასტუმრებლად ქისა ამოიღო, შიგ ნაშალი ვერ იპოვა, ერთი თუმნიანი-ლა შერჩენოდა იმას გაუტეხელი.

— ეჰ, საცა სხვა წავიდა ესეც წავიდესო, გაივლო მგოსანმა გულში და გაუწვდინა ქუჩერს თუმნიანი.

— აჰა წაიღე, უთხრა პოეტმა.

— ბატონო აქ ერთი თუმანია.

— არაფერია, წაიღე განუმეორა მან.

— გეტყობა კნიაზო, წუხელის მოგიგიათ, ღმერთმა ყოველთვის ასე მოგაგებიოსო, დაუმაძღა სულგრძელ მგოსანს თვალგაპრიალებულმა ქუჩერმა.

* ვანო მაჩაბლისაგან განაგონი.

** აფხაზეთის მთავრის მემკვიდრე მწერალი, დრამატურგი-ს. ც.

*** რუსი მოხელე. — ს. ც.

ახლა უნდა გადავიდეთ ილიას რედაქტორობაზე და გაზეთზე, მაგრამ ჯერ მოისმინეთ ეს რამდენიმე ნაწყვეტი ჩემის დღიურიდან à bâton rompu.

გაზეთის, „ივერიის“ გამოცემას რომ მოკიდა ხელი ილიამ, ის დიდს ფაცა-ფუცში იყო. მე იმ დროს პეტერბურგში ვიყავი დროებით და—რადგანაც გაზეთში თანამშრომლობა მქონდა აღთქმული (სხვათაშორის გაზეთში უნდა დაწყებულიყო ჩემგან შეკრებილი ისტორიული და სამწერლო ნაკვეთების ბეჭდვა, რომელზედაც ფსევდონიმად ლელო ეწერათ. თითონ სათაური „ნაკვეთი“ ილიასაგან არის გამოგონილი, მაგრამ ფსევდონიმი არ მოსწონდა). 20 დეკ. 1885-წელს ილია მწერდა თბილისიდან:

„დაგვანებე, ჩემო იონავ თავი და დაგვაობლე ამისთანა გაჭირვების დღეს... მაგრამ რა გაეწყობა? თურმე სოფელი ასეა. თუმცა შენ ბევრს გვაკლიხარ, მაგრამ ჩვენ მაინც ჩვენსას არ ვიშლით და ვჩხირკედელაობთ 1-ს იანვრისთვის. ვნახოთ ღერძი ბედისა როგორ დაიწყებს ტრიალსო. გიგზავნი გამოცხადებულს და ყველგან გაგზავნილს უწყებას ჩვენის ახალის გაზეთის გამოცემის თაობაზედ. ზოგიერთმა ჩვენგან ახლად შემოღებულმა სიტყვებმა და ტერმინებმა მოწონების და დაწუნების ლალადი მოჭფინეს ჩვენს სალიტერატურო არე-მარეს. ჩვენ ვნუგეშობთ და ვამბობთ: Значит, свет нас заметил. უარარაობას კიდევ ესა სჯობია. ახ, ნეტავი ეხლა ჩვენთან იყო. ყინვამ მაგ უმადურ და უსიხარულო ქვეყნისამ გული არ გაგიყინოს და არ დაგვლუპოს შენდამი მსასოებელნი.

შენი ფსევდონიმი არც ერთი არ მომეწონა. აქ მოვიგონეთ ორი ფსევდონიმი; 1. „მე ვარ და ჩემი ნაბადი“ თუმცა გრძელია, მაგრამ შენზედ ზედ გამოჭრილია;

2) „აბედი“, ვითომ ნაკვესმა შენ ცეცხლი მოფიქიდა როგორც აბედს და შენ ჩვენ გადმოგვეცი. ეს უკანასკნელი კარგია, მაგრამ აკაკი წერეთელს საბუთს მისცემს ქართული აბედი რუსულ ინდი-ად გადააქციოს; მაინც შენ სხვის სადილების მაძებარს გეძახოდა და დაგცინოდა. ორში ერთი ამოიჩიე და ტელეგრამით მაცნობე.

ასოებისათვის ფული საჭირო არ არის, რადგანაც თვითონ ასოები აქ ჩამოვასხმევინეთ და ძალიან ცოტა განსხვავება აქვს მანდაურებთან. წიგნები რაც საჭირო იყო, დავიბარეთ, ვიდრე შენი წერილი მომივიდოდა.

ნიკოლაძესა სთხოვე და შეეხვეწე ჩემმაგიერ, ჩვენს გაზეთს თავისი ნაწერებით შეეწიოს. მომიტევეს ამ უმად, რომ საკუთარს წერილს არა ვსწერ. ეგ იმისთანა კაცი არ არის, რომ ამის გამო გაგვიწბილდეს და გულიდამ ამოიღოს ჩვენი გაზეთი, წვრილმანმა წვრილმანს მოუკიდოს (ვეცხლი).

ქალაქის თაობაზე სერებრიაკოვს* წერილი მივწერე და პასუხს ველი. ჯერ ხანად Новое издание-ს ფორმატის ქალაქს ვიხმარებთ.

კაცო, რატომ არა გვწერ, — ეგ ჩვენი მუხრან-ბატონი რას სჩადის და როგორ მიჰყავს ჩვენი საზოგადო საქმეები. შენგან მიკვირს და მეოცება. ღმერთსა ვთხოვ, რომ სამერმისოდ არც ერთი შემემთხვას შენგან და არც მეორე. ასე, ჩემო იონავ,

* სერებრიაკოვი — ქართველი მრეწველი ოქრომჭედლიშვილი.
ს.

იყავ მშვიდობით და დღეგრძელობით და არ დაი-
ვიწყო, რომ შენ ერთად ერთი მეგობარი გყავს და
ის ერთად ერთი — შენი ილია ჭავჭავაძე“.

20 დეკემბერი.

P. S. მოუთმენლად ველი შენს სტატიას. ილი-
კომ მოგიკითხა. მოიკითხე ყველანი, ჩემი ნაცნო-
ბები.

„ივერიის“ პირველი ნომერი გამოვიდა 1 იანვარს
1886-წ.

„ივერიის“ რედაქცია ამ დროს კუკიის ქუჩაზე იყო
მოთავსებული პოეტის დის ლიზა საგინოვის სახლში. და-
ბლა იყო გამართული გაზეთის სტამბა, მაღლა იყო რე-
დაქცია და იდგა თვით რედაქტორი.

რომ ახვიდოდით მეორე სართულზე, მარცხენა კა-
რებს შეყავდით თქვენ გაზეთის რედაქციაში და მარჯვე-
ნას ილიას სადგომში. სადგომის ყურეში, შესვლისთანავე,
მარცხნივ იყო რედაქტორის კაბინეტი — პატარა ტანის
ოთახი — სწორედ ისე იყო მოწყობილი, როგორც ეს შე-
ეფერებოდა მის პატრონს — პოეტს და მამულის მოყვარე
რედაქტორს.

შეხვიდოდით თუ არა კაბინეტში, ყველაზე უწინ
თქვენს ყურადღებას იქცევდა ფერადის სურათებით აჭრე-
ლებული ჭერი ოთახისა. ჭერის ოთხ კუთხეზე იყო დახა-
ტული ფართო მედალიონები მეფის ლუარსაბისა, დიმიტრი
თაყდადებულის, გიორგის თამარის მამისა და დავით
აღმაშენებლისა, შუაში იდგა წმინდა ნინოსი.

კედლებზე ეკიდა: მეფე ერეკლე, გორგასლანი.

კედლებზედვე: სოფლის გლეხკაცი და ყასაბი გაბაე-
ვისა, მურილლიოს გრაფიურა, მითოლოგიური სურათები.

კაბინეტი სავსე იყო შკაფებით, სტოლებით, წიგნებით, ქანდაკებებით.

რომ მიიხედ-მოიხედავდით, დაინახავდით: ერთგან შექსპირის ბიუსტს, სხვაგან გიოტესას, კიდევ სხვაგან რუსთველისას, გარიბალდისას.

ექა-აქ კედლებზე: კაკაბს და ხოხობს.

და რადგანაც ნამდვილს ქართველს ძველთაგან ანდერძად უწერია, თქვენ ამ კაბინეტში ნახავდით რვა ყანწს, ერთს მეორეზე უდიდესს.

მთავარი სტოლი კაბინეტში სავსეა რაგინდარათი: წიგნებით, გაზეთებით, სამწერლო იარაღებით, სულ ყველაფერი ამ დიდ სტოლზე არეულ დარეულია, რომ აქაც გამართლებულიყო ნათქვამი პოეტურს დაუდევნელობაზე. აი აგერ დიდი ამომშრალი საწერელი, რომელშიაც ვილაცას მეორე მომცრო ტანის საწერელი ჩაუდგამს, აი შველის ქანდაკება, რომელსაც რქაზე პოეტის ჩაჩი აქვს წამოცმული. აი გადაშლილი წიგნი, პაპიროსის ნამწვრით შუა გულში, აი გლობუსი, საანგარიშე, სათვალე, გაზეთის ორიგინალები, ვეებერთელა წითელი კარანდაში...

თუ საღამოა, ამ სტოლთან თითონ რედაქტორი ზის და აქ ამ ვიწრო ქარხანაში მზადდება დღეს ის აჭრი, რომელიც ხვალ შეიძლება სახელმძღვანელოდ გახდეს ყველა ქართველისათვის ბაქოდამ დაწყებული სოხუმამდის და ჭავჭავაძის გარეთაც.

როგორც გაზეთის თავი — მესვეური ილია, დიდად ნაყოფიერი იყო, ის ბევრსა სწერდა და გრძლად სწერდა. გრძლად წერა, სამწუხაროდ, მისი ნაკლულეგანება იყო.

გაზეთი წიგნი არ არის, რომ კაცი დაუჯდეს იმას და იკითხოს. გაზეთის სტატიად თუ ჟურნალის სტატიად გახდა კაცმა რაც უნდა კარგად იყოს ის დაწერილი, თვისს ღირსებას კარგავს.

გაზეთი თქვენ ბულვარზე სადმე იყიდეთ, გზა-გზა მიმავლად იმას თვალი გადაავლეთ ან მიჯექით სადმე, ზელტერის წყლით სიციხილად სული მოიბრუნეთ და უფრო მეტი ხანი შოიანდომეთ იმას, რომ წაიკითხოთ ტელეგრამები, ახალი ამბები, მცირე შენიშვნები და ბოლოს თუნდ მეთაური წერილიც, თუ ის მოკლედ არის დაწერილი. მაგრამ თუ ეს წერილი გრძელია არა ადვილად საკითხი, გაყოლებით დაწერილი, წინასიტყვაობით, სხვადასხვა წინადადებით ერთმანეთში აცმულ გადაბმული, რომელსაც აკრებენ: „როგორცა ვთქვი“, „რომელიც რომ“ და სხვა ამგვარები, თქვენ იმას ვერ წაიკითხავთ.

და თუ წაიკითხავთ, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ, ბევრი დრო გქონიათ.

უმეტესობა კი ათის მკითხველიდამ ცხრა, ამ სტატიას არ წაიკითხავს.

გრძელი სიტყვა მოკლედ ითქმის თუ შაირზე მარტო სთქვა რუსთაველმა, ალბათ იმიტომ, რომ მეთორმეტე საუკუნეში არც გაზეთები იყო და არც მოწინავე სტატიები.

მე ხელთ არა მაქვს ილიას გაზეთის „ივერიის“ კოლექცია და მაგალითს აქ ვერ მოვიყვან, მაგრამ ისე მახსოვს, რომ იშვიათია ილიას მოწინავეს არ ეჭიროს გაზეთში ორისამი სვეტი, ხან ოთხი, ხუთი, ექვსი.

გაზეთს ქვეყანა კითხულობს და ქვეყანას ამ გაუთავებელის სტატიებისათვის არა სცალია.

ფრანკუზები იტყვიან: quand vous vouler dire: il pleut, dites il pleut. ეს ქართულად ასე ითარგმნება: თუ გინდათ სთქვათ, რომ წვიმს, სთქვით წვიმს. და ნუ მოყვებით ათადამ-ბაბადამ, ნუ დაიწყებთ ციდამ, ღრუბლიდამ, ჰაერიდამ, სთქვით მოკლედ: წვიმს.

ისევე ითქმის საზოგადოდ იმ გვარ მეთაურ წერილებზე, რომელსაც ეკუთვნოდა ილიას წერილები. ეს წერილები მოკლედ და პირდაპირ ვერ ეუბნებოდნენ მკითხველს იმას, რისი თქმაც მის დამწერს უნდოდა და რაც, როგორც პოეტს მას შეეძლო.

მეშინია მეტის თქმა არ გამომივიდეს, მაგრამ არ შემიძლია შემთხვევით არ ვისარგებლო და ამ გრძელ მოწინავეებზე ორი-სამი სიტყვა კიდევ არა ვსთქვა. ყოველი გაზეთის ნომერი, რომელშიაც გრძელი მოწინავე წერილია დაბეჭდილი წვალებაა ჩემთვის.

ერთი დიდი, საფრანგეთის ფილოსოფოსი, ოგიუსტ კონტი ამბობს: მწერალს არ უნდა ჰქონდეს უფლება ათამაშოს მკითხველი თავის სურვილისამებრ, სწეროს როგორც იმას უნდა. ყველაფერი კანონს და ზომას უნდა ემორჩილებოდეს, უნდა იყოს განსაზღვრული, რომ ყოველს ფრაზაში ქვემდებარე იყოს, შესმენილი, დამატებითი სიტყვა და კიდევ არ მახსოვს რა და შემდეგ ფრაზა თავდებოდეს, მძიმე დაესმოდეს. როცა მე ვხედავ ოთხი-ხუთ სვეტიან / მოწინავე წერილებს გაზეთში, მეც ის ცხოვრებაში განუხორციელებელი ფიქრი მომდის, როგორც კონტს, რომ შეიძლებოდეს ამ გრძელი მოწინავეების შემოკლება, თუნდ ისეთ გვარად როგორმე, როგორც მაგალითად სახელმწიფო სათათბიროში ამოკლებენ ორატორის სიტყვებს ხუთი წამის ლაპარაკის შემოღებით.

ჩემი იდეალი გაზეთის მოწინავე წერილების მწერლისა არის საფრანგეთის ჟურნალისტი ჟირარდენი. აი როგორ ახასიათებს ჟირარდენის წერას საფრანგეთისავე მწერალი დანკური:

„ის (ჟირარდენი) იწყებს რამე საგანზე ლაპარაკს, წამოაყენებს წინ ერთს აზრს, თეზისს. მოუსვამს კალამს და ორ სტრიქონში — საქმის ექსპოზიცია მზად არის. ორი-სამი სტრიქონი და ჟირარდენი შუაგულ კითხვამდის არის მიწევნილი. ამის შემდეგ ის გადადის დასკვნაზე, ის წინდაწინ ხედავს თუ თქვენ მასთან არა ხართ თანახმა და თქვენსკენ მოიწევა. თქვენ შეიძლება ამაზე ესა და ეს მითხრათ; ახ, რა გვარად მებრალებით და ის მტვრად აქცევს თქვენს ნათქვამს ან დაანახვებს სხვებს რომ თქვენი ნათქვამი მტვრად აქცია და გასწევს და გასწევს. კიდევ ორი სტრიქონი. გათავდა? არა იმას კიდევ აქვს სათქმელი უკანასკნელი სიტყვა, კიდევ უნდა გაისროლოს უკანასკნელი ისარი. ახლა მაინც გათავდა? არა. ერთი სტრიქონი კიდევ და ამ სტრიქონში სულ ბევრი-ბევრი სამი სიტყვა, ხანდახან ორი და ხშირად ერთი. ჰა, და გათავებულ მოწინავეს ხელი მოაწერა“.

ამგვარად ილიას არ უწერია.

ილია რედაქტორი თავის ნაწერს სანამ დასაბეჭდად გაგზავნიდეს, უკითხავს თავის თანამშრომლებს და ყოველგვარ რჩევას სიამოვნებით ითვისებს.

ნინო მუხრან-ბატონის * დასაფლავების გამო მოწინავე წერილი რომ დაბეჭდა ილიამ „ივერიაში“, მეორე დღეს მკითხა:

— წაიკითხე ჩემი წერილი?

* დავ. დადიანის და, ივანე მუხრან-ბატონის მეუღლე.

— წავიკითხე გუშინლამვე სტამბაში და ძალიან მომეწონა. მხოლოდ რომ გენებებიათ და სამღვთო წერილის სიტყვაც ჩაგეტანებიათ—შიგ შრომის მოყვარე ქალის თაობაზე დაწერილი, წერილი ბევრს მოიგებდა.

— რა სიტყვები?

— ოფლითა შენითა სჭამდე პურსა შენსა.

— ოხ, მართლა რომ კარგი იქნებოდა და რატომ ეს სიტყვები არ მიაწერე რაკი სტამბაში მოხვედრიხარ, მითხრა ნაღვლით რედაქტორმა, საზოგადოდ დეკლამაციის მოყვარემ.

სხვის ნაწერებს ის თავაზიანად ეპყრობა, მხოლოდ ენის მხრით კი რედაქტორი ულმობელია, მეტადრე იმერეთიდან გამოგზავნილი კორესპონდენციების და წერილების კითხვის დროს.

ენის მხრით ილია მართლა რომ კანონმდებელია ქართულის ენისა.

ვილაცამ უსაყვედურა ვიქტორ ჰიუგოს: ეს სიტყვა ფრანგული არ არისო.

— არ არის, მაგრამ იქნებო, თავმოწონებით უპასუხა საფრანგეთის დიდმა მგოსანმა.

იგივე ითქმის ილიაზე და ქართულ ენაზე.

სანამ ილიამ არ დაუშალა ჩვენებს, ჩვენში ამბობდნენ: უფალი კერესელიძე, უფალი მესხი, ეს უფალი ან იყო ამოღებული სამღვთო წერილიდან, ან იყო ნათარგმნი რუსული სიტყვიდან „Посподин“. ილიამ სთქვა: „უფალი მესხი“-ს თქმას „ბატონი მესხი“-ს თქმა არა სჯობიაო? და ეს სიტყვა მას აქეთ დაკანონდა ჩვენში და ამ სიტყვას ისე მაგრად აქვს მოკიდებული ფესვი ჩვენს ენაში, რომ მას ვერ განდევნის ეხლა ჩვენის ენიდან ვერც „ამხანაგი“ და ვერც „მეგო-

ბარი“ ისე, როგორც ვერ განდევნეს ფრანგულის ენიდამ „monieur“ ვერც დიდი რევოლუციის citoyen-მა და ვერც კომმუნის Compagnion“-მა *.

მისგან მოგონილი სიტყვებთაგან მახსოვს: სულთა-სწრაფვა, თვალთა ხედვის ისარი.

იმას არ მოსწონს იმერულ წერილებში სიტყვები— „ვლებულობ“, „ამნაირად“. საცა ეს სიტყვები მოხვდება ილიას, მაშინვე შლის და სამაგიეროდ ზემოდამ აწერს, სიტყვებს: „ვილებ“, „ამ გვარად“..

საცა ჩვენ ჩვეულებრივად ვწერთ „მაგრამ“-ს ილია ზშირად— „გარნა“-ს სწერს.

იმასვე ეკუთვნის, მგონია, ეს „ჰსჩადის“, რომელსაც ეხლამდის ვერ შევთვისებია, რომელიც არც ერთს ძველს წიგნში სადმე არ წამიკითხავს, არც ხალხში გამიგონია სურამის აქეთ მაინც. გადაღმაც არ ვარ დარწმუნებული, რომ ხალხში „ჰსჩადის“ ითქმოდეს, შეიძლება თქვან ჩადის, სიტყვიდამ ჩასვლა, მაგრამ „ჰსჩადის“ ქალაქში უნდა იყოს გაზვიადებული.

როგორც რედაქტორს, ილიას მუდმივ ერთი აზრი აქვს, გაზეთი არავის პირადობას უმართებულოდ არ შეეხოს. ამ მხრით ის დაშინებულია გაზეთის „დროების“ განურჩევლობით.

სხვისი პირადობის დამცველს თავის გაზეთში, ილიას არ უნდოდა რომ თითონ უმართებულოდ ეხსენებია ვინმე სხვის გაზეთში. როდესაც ნიკო ნიკოლაძემ „Новое обозрение“-ში ერთი წერილი დასწერა მისი პიროვნების შესახებ ილიამ თავი შეურაცყოფილად მიიჩნია და ორი თვისი ამხანაგი მიუფხავნა სეკუნდანტებად ნიკოლაძეს—კოლა

ერისთავი და სოსიკო შალიკოვი*. ამან პასუხად ჭავჭავაძეს გაუგზავნა ორი თვისი ამხანაგი, დათიკო გურამიშვილი და ნიკოლოზ სიმბორსკი** და მათ შორის გაიმართა დუელი. მოწინააღმდეგენი დადგნენ ბარიერზე გატენილის ფიშტოებით და ყველაფერი იმ წერტილამდის იყო მოყვანილი, საცა ტყვია უნდა გავარდნილიყო, მაგრამ ამ დროს სიმბორსკიმ უკანასკნელის შერიგების სიტყვით მიმართა დუელიანტებს და დუელი მორიგებით დამთავრდა.

არ ვიცი ამ ორში ვინ ვის მოსთხოვა ბოდიში, რადგანაც მათი შერიგების პროტოკოლი არ გამოქვეყნებულა. როგორც გამიგონია, ჭავჭავაძეს უნდა ეთქვას: მე შეურაცყოფილად მივიჩნიე ჩემი თავი მარტო იმისათვის რომ ნიკოლაძეს თუნდ ერთი წამით შეეძლო ეფიქრა, რომ რაც „ივერიაში“ დაიბეჭდა ის ჩემის თანხმობით იყო. ნიკოლაძეს ამაზე უნდა ეთქვას: თუ ეს ასეა, მაშ, რაც მე ჩემს გაზეთში ვთქვი ჭავჭავაძის შესახებ უკან მიმაქვსო.

რედაქციაზე და გაზეთზე ლაპარაკს აქ ჩვენ უნდა დაურთოთ აკაკის სიტყვებიც:

აკაკი თამარაშენში იყო ვანო მაჩაბლისას და დაძინების დროს „ივერიას“ კითხულობდა. კითხვის დროს აკაკის მიეძინა და გაზეთს სამთლიდამ ცეცხლი მოედო.

— ფუ, ფუ, ფუო და ერთის ყოფით გააქრო ალი პოეტმა.

— მადლობა ღმერთს, წყალნარევი გაზეთია, თორემ ვერ დავაქრობდიო, აამა მგოსანმა ილიას მოწინააღმდეგე ბანკის დირექტორს.

* სამხედრო პირი. ს. ც.

** რუსი პოეტი. ს. ც.

* * *

ილიას, როგორც ბანკირს, ქართულ მწერლობასთან და ხელოვნებასთან კავშირი არა აქვს და ამიტომ მის მოღვაწეობაზე თბილისის საადგილმამულო ბანკში, მე აქ დიდს არას ვიტყვი. პოეზია და ანგარიში, ქნარი და ჩოთქი, როგორღაც ერთმანეთთან ვერ მიდიან, გარნა არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ილია საზოგადო მოღვაწეა და რომ მისმა გონებამ და შრომამ მისგან დაწყებული და წარმართული ბანკი იმ ზომამდის მიიყვანა, რომ დღეს ბანკის დამფუძნებელთ უკვე დაუბრუნდა უკანვე ძირის თანხა და როგორც ახლა, ამ წასვლაზე თბილისში შევიტყვე, შარშან ბანკს ქონდა იმდენი შემოსავალი, რომ ოთხასი—ათასი მანეთის ზარალი დაუფარავთ და კიდევ დარჩენილა წმინდა შემოსავალი ორასი ათასი მანეთი. ილიას ბანკის მოგებით უდგია დღეს სული ყველა, თბილისის თავადაზნაურთა საზოგადო დაწესებულებათ.

დრო და ადგილი ნებას არ მაძლევს აქ ილიას ნაწერებზე ვილაპარაკო და ამით ვათავებ ამ ჩემს მოგონებას პოეტის ცხოვრებიდამ, თუმცა სამახსოვრო წიგნში ჯერ კიდევ არ გამომღვევია მასალა ილიას შესახებ.

* * *

დასასრულ ორი-სამი სიტყვა ილიას საგურამოში ცხოვრებიდამ.

ილია ყოველ ზაფხულს ამოდრიოდა საგურამოს, დასასვენებლად. აქ ქონდა იმას ერთი, პატარა, ქვის სახლი, რომელიც გადაყურებდა არაგვის ხეობას. სახლის წინა ბალკონიდან მგოსანს თვალწინ ედგა მშვენიერი—პანორამა კავკასიის მთებისა და ქვემოთ არაგვის ხეობისა.

ილია აქ ისვენებდა ქალაქის საქმეთაგან დამაშვრალი. ყოველ 20 ივლისს, მის დღეობაზე აქ მოდიოდა მასთან მოსალოცავად დიდ-ძალი ხალხი ქალაქიდან და ხანდახან იმერეთიდანაც.

აქ, საგურამოში უახლოვდებოდა ილია ხალხის ცხოვრებას და ენას.

ყოველს შეყრაზე და გამოლაპარაკებაზე სოფლის ხალხთან ილიას, როგორც ფუტკარს, საზრდო გამოქონდა ხალხიდან თავის სიტყვიერებისათვის.

დღეს ამა და ამ გლეხმა ლაპარაკში ესა და ეს ჩემთვის უცნობი სიტყვა სთქვაო, იტყოდა მეოსანი. ერთ ამგვარ სიტყვად მახსოვს იყო სიტყვა პეიტარი. ჰაზრით გამოდიოდა, რომ პეიტარი კაცის წოდება უნდა ყოფილიყო და რომ ჩავიხედეთ ლექსიკონში, აღმოჩნდა რომ პეიტარი საქონლის ექიმს რქმევია.

ხალხი იყო ილიასთვის წყარო მოკამკამე ენისა და გამოთქმის.

ილიამ გადახედა ჩაფიქრებულად და მდუმარედ მსხდომარეთ
და უთხრა თავის მეზობელს:

Господа, вот где сила!..

* * *

1887 წელს თელავში გარდაიცვალა მოლექსე იოსებ დავითა-
შვილი, რომლის პანაშვიდზე თბილისში, აკაკიმ სიტყვა წარმოსთქვა.

— აკაკის სიტყვა დავითაშვილის დასაფლავებაზე ისეთი ხა-
მუტია, რომელიც ვისაც გინდა იქ მყოფს დაედგმოდაო სთქვა ილიამ,
რომელსაც აკაკის სიტყვა არ მოსწონებოდა თურმე.

* * *

1891 წ.

ვანო მაჩაბელმა მიამბო:

ამას წინათ ილია დაბრუნდა რუსეთიდან. ბანკში რომ შემო-
ვიდა, შემოვებვიენით და ველაპარაკეთ. საქმის გარემოება, რომ გვიამ-
ბო, ანტონ ფურცელაძემ ჰკითხა ილიას:

— სხვა, რა ამბავია რუსეთში?

— რა უნდა იყოს, უპასუხა ილიამ, რუსეთში აწმყო არ
არსებობს, რუსეთი მომავლით ცხოვრობს.

— არა—თუ?

— ჰო, დედა არ წამიწყდეს, დაასაბუთა ილიამ, რომელიც
მუდამ დედის სულს ფიცავდა.

* * *

30 აპრილი 1901 წ.

დღეს სადილად ვიყავით მიწვეულნი იაკობ გოგებაშვილთან.
სადილზე იყვნენ: ილია ჭავჭავაძე, ანტ. ფურცელაძე, ვახტანგ თუ-
ლაევი, ნიკო ცხვედაძე, პეტრე უმიკაშვილი და მე (მეუნარგია, ს. ც.).

სადილის წინ, სანამ მასპინძელი სადილის თადარიგისათვის სხვა ოთახებში დადიოდა, ილიამ ზალაში თვალი მოჰკრა ერთს წიგნს «Ревматизм и подагра» Паленштехера.

— ვაი ჩვენი ბრალი, ახლა ამას წაიკითხავს იაკობი და ამ აკადემოფობას გაიჩენსო, სთქვა ილიამ.

* * *

ერთსა და ერთს საადგილმამულო ბანკის საზოგადო კრებაზე არტილერიის გენერალმა თავ. ხიმშიევმა ილაპარაკა ილიას წინააღმდეგ. სხვათა შორის იმან სთქვა:

— Со стороны кн. Чавчавадзе это является давлением на общее собрание...

ილიამ უპასუხა:

— Я бы желал знать, о каком это давлении изволят говорить кн. Химшиев. Если он говорит о давлении логики, это да будет мое, позвольте мне сказать ему, что против такого давления никакая тяжелая артиллерия не могла-бы ничего сделать.

* * *

ზალიკო ჭვჭავაძემ დეპეშა მოსწერა ილიას,—სად არის ჩემი ძმა იასე, შემატყობინეო.

ილიამ პასუხად მისწერა:

— Сначала уплатите за ответ.

* * *

ექვთიმე ხელაძე: ბატონო ილია, შეარიგეთ ანტონ ფურცელაძე და ნიკო დიასამიძე.

ილია: მე რა ვარ?...

ხელაძე: საქართველოს მამა ხარ..

ილია: მე საკუთარი შვილი ვურ გამიკეთებია და საქართველოს მამობა როგორ უნდა გავუწიო?

* * *

24 აგვისტო 1888 წ.

საგურამოში ვიყავი ილიასთან. ჩემს ოთახში სტოლქვეშ ჰამაკი ვიპოვე, გავიტანე გარეთ, კაკლის ტოტებში გავაბი და გავწექი.

ილია კაკლის ქვეშ იყო წამოწოლილი და „ილიადას“ კითხულობდა:
მე: ვიშ, სწორედ ინგლისელის მოგონილია ეს ჰამაკი.
ილია: არა, ამერიკელის.
მე: ამერიკა და ანგლია ვის გაუყვია?
ილია: ოკეანეს.

* * *

ერთხელ ილიასა ჰკითხეს: რატომ არის, რომ აკაკი სულ შენ-
ზე ძვირს ლაპარაკობს და შენ კი მას მუდამ აქებო!
— ორივე ვცდებითო—ჩაილაპარაკა დინჯად მგოსანმა.

* * *

ილიამ თქვა:
„ვეფხისტყაოსანი“ ზღვა არის, ყველას ეყოფა მისი სიმდი-
დრე რომ ისწავლიდნენ.
დიდი ფსიხოლოგიური მომენტია:—პირველად რომ დაიბარა
ნესტან-დარეჯანმა ტარიელი, მარტო შეხვდა და დაითხოვა, ვერ
ელაპარაკა...
ავთანდილს თავისი სიყვარული დათრგუნვილი აქვს, расчи-
тано, მაგრამ ძილში მაინც წამოაძახებს...

* * *

ბარემ ესეც დავუმატოთ, უფრო მეუნარგიაა მაგრამ
მაინც ილიაზეა ლაპარაკი და იმავე ბოხჩოდანა ამოღებულნი,
საიდანაც ხეობმოყვანილი სტრიქონები:

22 ივლისი, 1888 წ.

გუშინ საგურამოდან დავბრუნდი. იმერელი კაცისათვის ქარ-
თლის ცხოვრებაში სუყველაფერი საინტერესოა. მე პირველად გუშინ
გავიგონე ქართლელი კაცის დაძახების კილო. თითონ ილიამ დაუ-
ძახა ბალკონიდან ბიჭს:

— თეოდო, ააააი თეო!

ლენხუმელი რომ ყოფილიყო, ასე დაუძახებდა:

— თევეედოოოო-თედო!

მეგრელი:

— ვოო თედო უუი.

გურული:

— თედო უი!

* *

რვეულის ერთ კიდეზე ი. მეუნარგიას ასე მიუწერია:
„აკაკის ილია არ მოსწონდა ისე, როგორც: მიქელ-
ანჯელოს რაფაელი არ მოსწონდა, კორნელის—რასინი, ვიქ-
ტორ ჰიუგოს—ლამარტინი, ლამარტინს—ალფრედ მიუსე,
ბეტჰოენს—რასინი...“

* *

ილია ჭავჭავაძე ულმობელი გუშაგია თავისი ენისა. იგი
ტრფიალია ქართულის ენისა. იმას უნდა ქართულმა ენამ სამარა-
დისოდ შეინახოს თავისი ქართული პირისსახე, თავის არსებაშივე
იპოვოს სურათი განძლიერებისა და განვითარებისა..

* *

...აკაკი სულ მუდამ თავისუფალი კაცი იყო, იშთა-იშთა მღე-
რალი, მწერალი, მოლაპარაკე, მოსიარულე; ერთად-ერთი თანამდე-
ბობა, რომელიც იმას ქონია მის სიცოცხლეში ქართული ტრუპის
რეჟისორობა იყო, მაგრამ გამბეტას იმდენ ხანს არ შერჩენია მინი-
სტრობა რამდენადაც იმას რეჟისორობა. ამასთან... „იტყოდეს ენა
ჩემი კადნიერად ანუ მივსცნე მე იმას ქებანი სიცრუისანი“... აკაკის
სულ მუდამ ჩანგი არ უჭირავს ხელში და სამშობლოსა და ერს არ
უმღერის, ხანდახან და ხანდახანზე უფრო ხშირად იმას, როგორც
ილიას (ხაზი ჩვენია—ს. ც.)—რამეთუ კაცნი ვართ, სათამაშო ქა-
ლადიც უჭირავს ხელში“... *

* ამოღებულია ი. მეუნარგიას მოგონებიდან აკაკის შესახებ.
მოგვეყავს როგორც ილიას პირადი ცხოვრებიდან ერთი მომენტის
აღმნიშვნელი მასალა.

ილიას წერილი ი. მუხანაზიასადმი

საყვარელო ძმაო იონავ, შენი წერილი მივიღე და ვწუხვარ რომ ვერაფერს სანუგეშოს ვერ მოგწერ. აი საქმე რაშია: ჩვენ ყოველს გასასესხს ვაზანით დასაბჭიციებლად სამინისტროში, რომელსაც უნდა ვაჩვენოთ რამოდენა შემოსავალი აქვს მამულს; ეს შემოსავალი ერთი 12¹/₂-დ უნდა აიღო და ის იქნება ფასი მამულისა. ამ ფასისა 60%-ამდე შეგვიძლიან სესხად მივცეთ. რუსულად მოგწერ, რომ უფრო კარგად გაგაგებინო: Чистый годовой доход поимно жается на 12¹/₂ и произведение определяет стоимость имения. С этой стоимости выдается 60%.

პრინციპსა* მამულს შემოსავალი აქვს, შენ იწერები, 4000 მანეთი, აქედამ კანონით უნდა გამოვიდეთ 20% სხვადასხვა ხარჯისათვის, დარჩება 3200 მანეთი. ეს 3200 მანეთი უნდა ავიღოთ 12¹/₂-ჯერ და გამოვა 40.000 მანეთი მთელი ფასი მამულისა. აქედამ 60% შეიქმს 24.000 მანეთსა. ჩვენ ზოგიერთის მოსაზრებით ამაზე მეტი დაუნიშნეთ, სახელდობრ, 28.500 მანეთი და ამასაც ვშიშობთ,—ვაითუ სამინისტრომ არ დაამტკიცოს. ბევრიც რომ მოვინდომოთ, ხუმროხსენებულ ანგარიშს ვერ წაუვალთ და ვერც ვერაფერი გავხდებით რა კი შემოსავალი 4000 მანეთზე მეტი არარის, სამწუხაროდ ჩემდა, შენს წერილზე ამაზე უკეთესს და მეტს პასუხს ვერ მოგახსენებ. რაც; არ შეიძლება, იმას ჩვენი გამგეობა ვერ იქმს.**

შენი ერთგული ილია ქავჭავაძე.

ი. მუხანაზიას სიტყვა — ილიას დასაფლავებაზე

დაუვიწყარო მამულისშვილო ილიავ! შენი ჭირისუფალი განა მარტო ეს, აქ მოხლავებულნი საზოგადოებაა, რომელიც სამი დღეა შენს ცხედარს გარს ახვევია?

არა, შენი ჭირისუფალი მთელი შენი სატრფო ქვეყანა, სამშობლო — კანეთიდან დაწყებული შავ-ზღვამდის. ამ ქვეყანაში ყველას უკემნია შენი ნაწერების სიტკბოება და ყველა სასოებით და სიამაყით იხსენიებს შენს სახელს; ოჯახი სად დარჩა ამ ქვეყანაში, საცა ბავშვს შენი „აყვავებულა მდელი“ არ ეკითხოს და მოზრდილს „მკრთალი ნათელი“ და „ჩემო კაოგო ქვეყანავ“ არ ემღეროს?

* ლაპარაკია სალოზე დავ. დადიანის ასულ შიურატზე—ს. ც.

** წერილი უთარიღია.

შენის ქმნილებით დამტკბარმა, შენის მოკვლით გულჩამწარე-ბულმა, საქართველოს შორეულმა ქალაქმა ფოთმა დაფნითა და ყვა-ვილით შეამკო ცხედარი შენი და უკანასკნელი სალამი გიძღვნა შენ, დაუვიწყარო ილიავ, შენ, რომლის მარჯვენისა ქმნილებამ აღზარდა რაზმი საქართველოს მოზარდთა თაობათა და მწერალთა, შენ, რომელმაცა „კაცია-ადამიანი“ სთქვი, „გლახის ნაპიბობი“ გვიამბე, თავ-დადებული შეგვაყვარე და „ნაოქის მსგავსად შეკრული“ შუბლი გან-დეგილისა დაგვიხატე ხელოვნურად.

შენ, რომ ფეხი შემოდგი მწერლობაში, სთქვი, „მამულო სა-ყვარელო, შენ როსლა აყვავდებიო“ და მთელი შენი სიცოცხლე ამ მამულის აყვავებას ამსახურე და მამულის შვილების გულში ალაგხნე ყოველგვარი კეთილი აზრი და გრძნობა.

დღეს ყოველი ქართველი, თვით შენი მტერიც, შენი შეგირ-დია. ნეტავ გაგაგონა ის ძლიერი ღალადი ჩვენის მწერლობისა, რომელიც შენმა მკვლელობამ ასტეხა, რომ დამტკბარიყავ იმ აზრით, რომ სამწერლო მემკვიდრეობა შენგან დატოვებული არც ისე მჩა-ტეა, როგორც მტერსა ჰგონია.

შენ არ გვასწავლე ქართული ენა? შენ არ შეჭქმენ უკანასკნე-ლად „სულთა სწრაფვა“, „თვალთახედვის ისარი“? შენ შეგვაყვარე მა-მული და გვაჩვენე, როგორ უნდა სამშობლოს მტერთან ბრძოლა. „დიდ მუხასთან პატარა ია, რომ ყვაოდეს, ვის რა უნდაო“, გააგონე შენს მამულის მტრებს; სამეგრელოს ჩამოშორება, რომ მოინდომეს საქართველოდამ, შენ სამეგრელოში მოდი, იქაურობა ნახე და სთქვი: „სამეგრელოში მოვედი და საქართველო ვნახეო“ და მედგრად გა-მოესარჩლე დაჩაგრულ სამეგრელოს.

და აწ შენ დაგვშორდი, დაგვტოვე იმ დროს, როცა თვით მა-მულის წმიდათა-წმიდას შეეხე განუხჯელი თაობა და როცა შენს წინასწარმეტყველურ სიტყვას შეეძლო ეს თაობა გონს მოეყვანა.

ვინ იცის ეგებ შეიძლებოდეს კაცს კაცობრიობა უყვარდეს. მამულზე უფრო, მაგრამ მამული რომ არ უყვარდეს კაცს, სამშობ-ლოს ენა არა სწამდეს, ამის სმენაც კი ეჩოთიერება ჩვენს ყურს, რომელშიაც შენ 40 წელიწადი სულ ჩაგვძახოდდი: ჩიტს თავისი ბუდე უყვარს, ნადირს თავისი კლდე და სორო, მთელ განათლებულ ქვე-ყანას თავისი მხარე და ენა და მხოლოდ ჩვენში გამოპტყვრა პირ-ველად ეს დაუჯერებელი: „ენა რა არის, მამული რას მიქვიანო“.

ვიმედოვნებ, მოძღვარო, რომ ეს შეცდომა წარმავალია, რომ ჩვენი ძმანი და შვილნი, ვითარცა უძღებნი შვილნი, დაუბრუნდებიან სამშობლოს და მამული კვალად დარჩება ყველათათვის საუკუნოდ თაყვანსაცემად ისე, როგორც საუკუნო არის იდეალები სიმართლისა, სიკეთისა და მშვენიერებისა, რომელთაც შენ მსახურებდი.

მშვიდობით ჩვენო ენის კანონმდებლო, დიდო მამულის-შვილო!

(1907 წ. 9 სექტ. ილიას დასაფლავებაზე წარმოთქმული სიტყვა. იხ. კრებული—„ილიას სიკვდილი და დასაფლავება“ გვერდი 194 — 195).

ჭუთაისი. ილიას საღამო.

27 ოქტომბერს ჩვენი ქალაქის თეატრში გაიმართა სალიტერატურო და სამუსიკო, ილიას საღამო. საღამო შესდგებოდა სამი განყოფილებისაგან: პირველ განყოფილებაში გვირგვინებით და ყვავილებით შემკულ ილიას სურათს გარშემო იდგნენ ილიას თხზულებების გმირები და მათ შორის ბ. ბ. ს. თ. ხუნდაძე, ი. მეუნარგია, კოლა ერისთავი და ნ. დავითაშვილისა.

ფარდის ახდისთანავე ს. ხუნდაძემ მიმართა დიდებული პოეტის სურათს თავის საკუთარი ლექსით, რომელშიაც გატარებული იყო აზრი ილიას სიდიადის და უკვდავების შესახებ. თითქმის ამაირივე ლექსით მიესალმა კ. ერისთავი. შემდეგ სურათის წინ დააწყვეს გვირგვინები და ფარდაც ჩამოეშვა. ამავე განყოფილებაში, ფარდის მეორედ ახდის შექდეგ, მშვენიერად წაკითხა ილიას „ნანა“ ქ. ნ. დავითაშვილისამ. მაგრამ ყველაზე უფრო საყურადღებო ამ განყოფილებაში იყო მეუნარგიას „ნანახი და გაგონილის“ წაკითხვა ილიას შესახებ.

თავის „ნანახში და გაგონილში“ ბ. იონა მეუნარგიამ გააცნო დამსწრე საზოგადოებას ილიას ცხოვრებიდან სხვადასხვა ეპიზოდები რომლებშიაც ილია იხატებოდა როგორც ადამიანი და როგორც მოქალაქე.

ბ. იონა შეენო ილიას ახალგაზრდობას და დამსწრეთა გასაოცებლად თავის სიტყვა მან ასე დაამთავრა: „მან ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვზე გაცვალაო“, ე. ი. მწერლობას თავი დანება და სა-

ხელმწიფო სამსახურს მიაშურაო. ეს თუმცა ყველამ კარგად იცოდა, მაგრამ ილიას პატივსაცემლად გამართულ საღამოზე ბევრს უადგილოდ ეჩვენა ასეთი აზრის გამოთქმა და საზოგადოებაში ალაგ-ალაგ უკმაყოფილება გაისმა.

კიდევ კარგი, ამით რომ დაკმაყოფილებულიყო ბ. იონა. მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, მან ბატონმა იონამ, თავიდან დაწყებული ბოლომდე მოსდგა ილიას და სულ მიწასთან გაასწორა. მოიყვანა ჩამდენიმე მაგალითი მისი ჯიუტობის დასამტკიცებლად, მოიგონა მისი ხელმოჭერილობა საქველმოქმედო საქმიანობისათვის, მაშინ როდესაც ის თითო ლამეში ხშირად ათას-ხუთას მანეთობით აგებდა ბანქოს თამაშშიო: იონას უნდოდა საზოგადოებისათვის დაემტკიცებინა, რომ ილია შესანიშნავი დიალექტიკი იყო და ამის დასასაბუთებლად მოაგონა დამსწრეთ ილიასა და ძმათა მაჩაბელთა შორის ამტყდარი უთანხმოებანი თბილისის სათავად-აზნაურო ბანკის საქმეებში. აქ მან პირდაპირ განაცხადა, რომ თუმცა ხშირად სიმართლე ივ. მაჩაბლის მხარეზე იყო, მაგრამ ილიამ თავის შეუბრალებელი დიალექტიკის შემწეობით მაჩაბელი გასჭყლიტაო. გვიკვირს რად დასჭირდა მეუნარგიას ასეთი მოგონებების წაკითხვა ილიას პატივსაცემლად გამართულ საღამოზე? როგორც ბ. იონას მოგონებებიდან სჩანს, ილიას პირველ ხანაში ლიბერალობა ოქროს ჯაჭვში გაუცვლია, შემდეგ კი 1875 წლიდან პოეტს ბანკირობა დაუწყია. ბ. იონამ ესეც უსაყვედურა დიდებულ პოეტს და სთქვა: „პოეტი და საანგარიშო ჩოთქი როგორ უნდა მოთავსებულიყვნენ ერთათო“!

ბ. იონას აზრით ილია არც პუბლიცისტი ყოფილა მაინც და მაინც დიდებული. ამის დასამტკიცებლად ბ. იონამ დიდხანს ილაპარაკა ილიას მეთაურების შესახებ გაზეთებში და ის აზრი გამოსთქვა, რომ ილია მეტად გაჭიანურებულ მეთაურებს სტამბავდა გაზეთში და ეს კი მოსაწონი არ არისო. თავის აზრი რომ უფრო დაემტკიცებინა მას, საფრანგეთის პუბლიცისტ ჟორარდენსაც კი შეადარა ილია და დაასკვნა, რომ აი როგორი უნდა იყოს პუბლიცისტიო. ერთი სიტყვით, ბ. მეუნარგიამ თავის „ნახულში და გაგონილში“ ილიას თითქმის მარტო უარყოფითი მხარეებს მიაქცია ყურადღება და ამ გარემოებამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია დამსწრე საზოგადოებაში. რაც ბ. იონამ სთქვა, სხვა „ვინმეს“

რომ ეთქვა, მგონია საქართველოში აღარ დააყენებდნენ. (ხაზი ჩვენია — ს. ც.) ბ. იონას კი — არაფერი. ამით დასრულდა პირველი განყოფილება.

მეორე განყოფილებაში ცოცხლად ჩაატარეს ბ. შალიკაშვილმა, ქ. ქ. ჯავახიშვილისამ და ქავთარაძისამ სცენა „კაცია ადამიანიდან“ — ლუარსაბსა და დარეჯანს შორის.

მესამე განყოფილებაში მშვენიერი სანახავი იყო აპოთეოზიკილიას სურათის გარშემო ჩვენ ვხედავდით მისი თხზულებების უკვდავ ტიპებს. შუაში, სურათის ქვეშ თეთრად ჩაცმულ მუხას ხელში ღირა ეჭირა. ეს სურათი დასაწყისში კარგ შთაბეჭდილებას ახდენდა, მაგრამ როდესაც ქანდაკებასაკით გაქვავებულმა პირებმა დაიწყეს ილიას ლექსების დეკლამაცია, ეს კი რალაც უხერხულად ეჩვენა საზოგადოებას. მართლაც და რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა სურათს. როდესაც გაქვავებული ადამიანები თვალების დაუხამხამებლად კითხულობდნენ გრძნობებით სავსე ლექსებს? მხოლოდ კოლაერისთავმა დაარღვია სურათის უმოძრაობა და თავისებურად, მღელვარებით და აღტაცებით წაიკითხა ლექსი. რაც შეეხება ბ. შალიკაშვილს, რომელიც აჩრდილის სახით უნდა გამოცხადებოდა სცენაზე მყოფთ და „აჩრდილიდან“ უნდა წაეკითხა რამდენიმე ადგილი, მან გადააჭარბა და აჩრდილი კი არა, უფრო გაბედული მეომარი გეგონებოდათ.

სალამოს საზოგადოება კარგა ბლომად დაესწრო, თუმცა იმდენი არა, რამდენსაც მოველოდით (ხაზი ჩვენია — ს. ც.). აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ აქაური სასწავლებლების უფროსებმა ნება არ დართეს უფროს მოსწავლეებს სალამოზე დასწრებოდნენ. მგონი ეს ისე ძნელი არ იქნებოდა, რომ მოენდომებიათ სასწავლებლების უფროსებს, რომელთა შორისაც უმეტესობა ქართველები არიან.

შემთხვევით დასწრე.

გაზ. „ალი“ № 3. 5 ნოემბერი, 1908 წ.

ილიას მეორედ მოკვლის განზრახვა.

ილიას მეორედ მოკვლა მოიწადინეს. მოკვლა არა ფიზიკური, რომლის გამეორება შეუძლებლად გახადეს უსულგულო ნაძირალებმა, არამედ მოკვლა სულიერი. ეს უკანასკნელი მკვლელობა, რასაკვირველია, უფრო მძიმეა, ვიდრე პირველი. ფიზიკურმა მკვლელობამ შეიძლება ხელი შეუწყოს ხულიერს უკვდავებას, სულიერი მკვლელობა კი მეტ ნაკლებობით ამართლებს ფიზიკურ მკვლელობასა. ფიზიკურმა მკვლელობამ პოეტისამ შეიძლება მისი ქმნილებანი და მათი სარგებლობა უფრო კარგად შეაგნებინოს საზოგადოებას, ამ ქმნილებათა შეგინება კი გულს უცრუებს მათზე საზოგადოებას და დიდს ვნებას აყენებს მას.

ვინ მოიწადინა ეს მეორე მკვლელობა ილიასი? ბატონმა იონა მეუნარგიამ. სად მოიწადინა? სალიტერატურო სალამოზე, რომელიც გამართული იყო ილიას დაბადების დღეს ქუთაისში მის სახსოვრად, სადიდებლად. რა სთქვა? თქვენ ადიდებთ და აღმერთებთ ილიას; მაგრამ მე, რომელიც ახლო ვიდექი განსვენებულთან, სხვა აზრისა ვარო და მოგონების სახით მან თურმე დაუგროვა დამსწრე საზოგადოებას ვეებერთელა ზვინი ჭორებისა, საიდანაც გამოდიოდა, რომ ილია ყოფილა: ძუნწი, გულქვავი, ზარმაცი, ბანქოში მფლანგავი თავისი ქონებისა, სოფისტი, ეგოისტი, გამჭყლეტელი მართალი ადამიანისა და თითქმის უნიჭო პუბლიცისტი. „ილია მიწასთან გაასწორაო“, გულისწყრომით სწერს კორესპონდენტი თვით გაზეთი „ალისა“ (ხაზი ჩვენია — ს. ც.)

დაეკითხეთ გარემოებათა, ამსუბუქებენ მეუნარგიას „სულმალლობას“, თუ უფრო ამძიმებენ?..

ჯერ მას არ გაუცვეთნია ის წაღები, რომლითაც იგი ილიას დასაფლავებას დაესწრო, როდესაც იგი თავის სიტყვაში წყველაკრულვას უგზავნიდა ჩვენი დიდების მხეც მკვლელებს, და დღეს კი მას თითქმის ტალახში სვრის.

1950
1950

894.63.09
B 601

Иона Меунаргиа
ИЛЪЯ ЧАВЧАВАДЗЕ